

Az Országos Széchényi Könyvtár újjászervezése 1867-1875

*A müncheni szakrendszer bevezetése**

SOMKUTI GABRIELLA

Az 1867-es kiegyezés után színrelépő politikai-szellemi vezetőréteg a kulturális szféra meglévő intézményeinek fejlesztését, európai szintre hozatalát egyik sürgető feladatának érezte. Különösen vonatkozott ez a nemzeti érdekű intézményekre s ezek között is első helyen a Magyar Nemzeti Múzeumra és annak könyvtárára, a Széchényi Könyvtárra, akkori nevén a Múzeumi Könyvtárra. Az itt uralkodó állapotok mind a laikus, mind a tudós közvélemény előtt ismeretesekek voltak és számos, többségében indokolt panasz forrásául szolgáltak. Bár a könyvtár olvasótermét az előző évben, 1866-ban megnyitották az érdeklődők számára, az állomány jelentős része továbbra is feldolgozatlan és gyakorlatilag hozzáférhetetlen volt. A könyvtár újjászervezése és használhatóvá tétele az új kulturális kormányzat tovább már nem halasztható feladata volt.

A könyvtár állapota 1867 elején

A könyvtár állományának nagyságáról ebben az időben csak becsült adatok álltak rendelkezésre. Oka kézenfekvő volt: az állomány jelentős része még nem volt sem feldolgozva, sem megközelítő pontossággal számba véve. Ilyen felmérésre csak 1868 augusztus-szeptemberében került sor, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felszólítására.¹ Mátray Gábor könyvtárőr jelentése a könyvtár gyűjteményeiről az alábbi képet adta:

1. Oklevelek. – 5 514 db. Ebből feldolgozatlan 4 046
2. Kéziratok. – Több mint 13 000 db. feldolgozva. Az 1 191 db. újabb beszerzés feldolgozatlan.
3. Ősnyomtatványok és ritkaságok. – 934 kötet. Rendezve, de katalogizálatlan.
4. Hungarika-könyvtár, azaz a Széchényi-féle törzsgyűjtemény. 58 358 kötet. Feldolgozott, rendezett állapotban, betűrendi cédulakatalogussal és helyrajzi nyilvántartással.

* Készült az MTA-SOROS ALAPÍTVÁNY támogatásával

5. Segédkönyvtár, azaz a nem-hungarika könyvek gyűjteménye. Alapját a Széchényi Ferenc-féle soproni könyvtár képezte. 10 667 kötet, részben feldolgozott. (Betürendes cédulakatalógus volt, de hiányzott a helyrajzi katalógus.) 200 kötet még feldolgozatlan.
6. Egyéb, még fel nem dolgozott könyvek. 67 970 kötet. Ide tartoztak mindazok a magángyűjtemények, amelyek akár vétel, akár ajándékozás révén a könyvtár birtokába kerültek s egyelőre még megbontatlan egységekben együtt voltak. (Jankovich Miklós, Horvát István, Illésházy István, Sándor Móric, Kölcsey Ferenc és mások könyvtárai.)
7. Hírlapok. – 3 600 kötet. Ebből bekötött 1 600, kötetlen 2 000. Rendezett, de nem feldolgozott.
8. Térképek. – Több ezer db.
9. Fa-, réz- és acélmetszetek, könyvnyomatok és fényképek. Sok ezer db.
10. Családi címerek és pecsétnyomók.
11. Réztáblák.
12. Duplumok. – 1000 kötet.

A 8-12. pont alatti gyűjtemények ugyancsak feldolgozatlanok.

E felsorolásban Mátray nem ejtett szót azokról a kötelesepéldányokról, amelyeknek nagyrésze kötetlen állapotban, egymásra halmozottan hevert, gyakorlatilag hozzáférhetetlen volt. Erről az anyagról írta később, már Mátray Gábor halála után Barna Ferdinánd a következőket: "E nem törődés annyira ment, hogy a beérkezett köteles példányok a legtöbb esetben föl se bontottak, hanem a borítékra rendezesen ráíratott péld.: "Praesent. 1810 die 14 Aprilis" s azzal egyszerűen egymásra halmoztattak, e halmot én bontottam szét."² Azt már nem tette hozzá Barna Ferdinánd, hogy a könyvtár viszontagságai és mindig elégtelen személyi ellátottsága e "nem törődés"-nek némi magyarázatául szolgált. Nem említette Mátray a mintegy 20 000 darabra tehető kisnyomtatvány-gyűjteményt sem.

A könyvtár olvasótermét 1866. június 4-én nyitották meg a nagyközönség számára, bár szűkebbkörű kutatóforgalmat már korábban is elláttak. Az első félévben – kéthónapos szünet mellett, tehát összesen négy hónap alatt – 2 105 személyt fogadtak, ami (az ünnepnapokat leszámítva) kb. napi 20 fős átlagot jelent. Az 1867-es év helybenolvasói és kölcsönzői nem egészen 6000 főt tettek ki (5 962), ami kb. 22 fős napi átlagnak felel meg. Az 1868-as évről nincs adatunk, de Mátray Gábor már idézett jelentésében augusztusi napi 40-50 "olvasóvendégről" ír, amit azért fenntartással kell fogadnunk. Ugyanakkor a másik két budapesti nagykönyvtár közül az Egyetemi Könyvtár az 1868/69-es tanévben több mint 35 ezer, míg az Akadémiai Könyvtár 1869-ben 6 838 olvasót fogadott.³

A könyvtárban a napi kurrens feladatok ellátása mellett folyt az a feldolgozó munka, amelynek pontos menetét és módszerét még annak idején egy 1854/55-ös Helytartósági vizsgálóbizottság szabta meg s amelyről részletesen a későbbiekben még szólunk. E feldolgozó munkát gyakorlatilag csak ketten végezték: Mátray Gábor, a könyvtár őre – egyéb teendői mellett – és Barna Ferdinánd első segédőr. Su-

pala Ferenc másodsegédőr feladata az olvasóterem felügyelete volt, s fennmaradó idejében az oklevelek és őnyomatványok feldolgozásával foglalkozott. A könyvtártechnikai munkákat egy írnok, Péterffy Kálmán és két szolgálta látta el.

A könyvtár felszereltsége ebben az időben még sok kívánnivalót hagyott maga után, pl. a könyvek elhelyezésére szolgáló raktártermekből nyolc még berendezetlen volt. Mátray állandóan sürgette a bebútorozást, amelynek hiánya 1867-ben már a további feldolgozó munka gátjává vált: "...egy pár hét múlva a régiségosztályról ideiglenes használatul átengedett s a könyvtár nagy termében keresztbe állított szekrények is megtelve lesznek: mi bekövetkezvén a további lajstromozást vagy egészen félbe kell hagynunk vagy a könyvtár keleti oldalán levő termekben itt-ott található üres helyeken a padlóra leraknunk..." Kérte, hogy az üres termekbe "legáltalabb gyalult deszkákból készítsenek keresztbe beállítható polcokat" s egyelőre egy vagy két terem "rendes szekrényekkel s lajtorjákkal minél előbb bútoroztassék."⁴

Ami az állomány gyarapodását illeti, a helyzet itt sem volt megnyugtató. A gyarapítás legfőbb forrása, a kötelezpéldányok beszolgáltatása erősen hiányos volt s az 1867-ben bekövetkezett kormányzati változás a helyzetet – ha átmentileg is – de tovább rontotta.⁵ Mátray Gábor június 19-én arról tájékoztatta felettesét, Kubinyi Ágostont, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóját, hogy eddig a cs. kir. rendőrhatalóságoknak volt kötelességük a nekik ellenőrzésre beküldött ún. próbanyomatványokat negyedévenként a múzeumnak beküldeni s bár ennek nem minden rendőri hivatal tett eleget, mégis ezen az úton számtalan olyan nyomatványhoz jutott a könyvtár, melyeket sem a nyomdákban, sem a szerzőktől nem kaptak meg. Most e rendőrhatalóságok megszüntével ez a forrás is kimerült s Mátray felsőbb intézkedést sürgetett, "nehogy az utókor is kénytelen legyen tapasztalni könyvtárainkban ama hiányt és veszteséget, melyet a lefolyt 18 év alatt elmaradt kötelezettségei példányok a tudománykedvelő honfiakkal jelenleg is oly sajnósan éreztetnek s melyeket teljesen kipótolni sem most, sem jövőre nem leszünk képesek."⁶ A vételi lehetőség még rosszabbul állt, ugyanis vásárlásra csak a Széchényi Lajos-féle alapítvány évi kamatai álltak rendelkezésre (420 Ft.), s ez az összeg távolról sem volt elegendő a külföldi hungarikumok és a szükséges segédkönyvek beszerzésére, a hazai hiánypótlást és az alkalmi vételi lehetőségeket már nem is említve. A könyvtár jelentősebb gyarapodását még mindig inkább az esetenkénti adományok és hagyatékok jelentették, mintsem egy tervszerű és tudatos állományépítés.

Megoldatlan volt a könyvtár, ill. a Magyar Nemzeti Múzeum – amelynek keretében a könyvtár működött – jogállása is. Az intézmény alapítványi jellege az önkényuralom, majd az enyhülés korában is változatlan maradt: az osztrák hatóságok előbb közvetlenül, majd a Budai helytartóságon, később a m. kir. Helytartótanácsan keresztül gyakorolták a főhatósági jogokat, de nem tették az intézményt "császárvivá", azaz államivá s ennek megfelelően rendszeres állami dotációban sem részesítették. Az esetenként engedélyezett "rendkívüli segélyek" fedezték úgy-ahogy azokat a hiányokat, amelyekre az alapítványi tőke kamatai már nem voltak elégségesek. Számíthatott az intézmény a társadalom ádozatkétségére is. Pl. a Széchényi

nyi-terem berendezése a magyar nők országos gyűjtést szervező akiciójának volt köszönhető. Igaz, hogy ezt más oldalról felesleges fényűzésnek ítélték. A Fővárosi Lapok 1864-ben Xántus Jánost idézte: "Nem lett volna-é jó a hölgyeket is figyelmeztetni, hogy a könyvtár egyetlen egy terméknek 13 000 Ft-ba kerülő szükségtelen felcícomázása helyett szükségesebbet létesítsenek. Most megvan a cifra bútor, a könyvtár még rendezve sincs."⁷

Végül komoly aggodalomra adhatott okot a könyvtár személyzeti helyzete. Mátray Gábor, a könyvtár öre (vezetője) ekkor már hetven éves volt s bár kétségkívül kiválóan ismerte az állományt, amelyet 1837-től még Horvát István, a könyvtár akkori vezetője mellett, majd 1846-tól, mint Horvát István utóda, egy szolga segítségével egymaga gondozott, erői már nem álltak – nem állhattak – arányban a rá háruló feladatokkal. Mátray érdemi segítséget maga mellé csak 1855-től kapott (ezt is csak ideiglenesen és másodnaponként), míg végül 1860-ban betöltötték a segédőri állást (Barna Ferdinánddal) s 1865-ben kapott a könyvtár egy irtóki státust is. A második segédőr csak 1866-ban állt munkába, mikor az olvasótermet megnyitották. Ilyen személyzeti ellátottsággal, egy mintegy 160–170 ezer egységnyi gyűjteménnyel számolva, minden elismerésre méltó volt Mátray Gábor teljesítménye, hiszen a kéziratgyűjteményt teljes egészében, a Széchényi-féle könyvgyűjteménynek pedig több mint a felét ő maga dolgozta fel, ellátva mindenkor a napi teendőket. A könyvtár nagyságrendjével – tekintetbe véve a fel nem dolgozott állományrészeket – még az 1867-es létszám sem volt arányban. Méltánytalanul alacsony volt a személyzet fizetése is és 1868-as feljegyzésében Mátray Gábor ezt szövé tette: "...fizetessenek [a könyvtárosok] tudományos műveltségű egyénhez méltólag; mert p.o. egy mostani segédőrnek évdíja (600 pengőfr.) annyira sem elég, hogy naponként illő vacsorát ehessék, nem hogy még családos ember lehessen: pedig Múzeumunknál még az a kilátása sincs, hogy egy pár év után magasabb évdíjra juthasson, vagy hogy érdemeihez méltó nyugdíj nyerhessen."⁸

A Múzeum igazgatója – Mátray Gábor közvetlen felettese – Kubinyi Ágoston volt, aki a könyvtárat illető kérdésekben teljesen Mátrayra hagyatkozott. Kubinyi nem volt szaktudós, hanem természettudományi érdeklődésű, de a humán műveltségben is jártas autodidakta, aki becsülettel megállta helyét a szabadságharcot követő nehéz évtizedekben. A Múzeum érdekében elkötelezett hazafi módjára agitált, szervezett, az intézmény részére adományokat gyűjtött, pénzforrásokat hajtott fel, beadványokat, felterjesztéseket szerkesztett. Pénzszerzés céljából még terménykiállításokat, hangversenyeket is rendezett a Múzeum épületében. Megtette, amit az adott helyzetben megtehetett, de nyilvánvaló volt, hogy az újabb idők szaktudományi igényeket támasztó követelményeinek már nem felelhetett meg. Kubinyi ekkor már 68 éves s vezetői erélytelenségét, hozzá nem értését a sajtóban, elsősorban a Fővárosi Lapokban évek óta nyíltan támadták, távozását várták. "Általában nem feldozgatások kellenének itt [t.i. a Nemzeti Múzeumban], hanem gyökeres javítások. ...az intézet élén oly férfiú, kiben – a szakértelmen kívül – sok legyen az erély és a munkakedv" – írta a Fővárosi Lapok már 1865-ben.⁹

Ami a "gyökeres javításokat" illeti, a cikkirónak kétségkívül igaza volt. A Magyar Nemzeti Múzeum, de elsősorban annak könyvtára, megérett a változásra, a teljes megújításra.

Az új főhatóság

Az 1867-ben hivatalba lépett kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, Eötvös József határozott programmal látott neki feladata teljesítésének. Mint politikusnak, meggyőződése volt, hogy az ország polgári-liberális átalakítása csak akkor lehet sikeres, ha a nép nagy tömegei élni is tudnak a polgári jogokkal. De tudta azt is, hogy a jogok gyakorlásához egy bizonyos műveltségi szint elengedhetetlen. Ezért tette művelődéspolitikai programjának alapjává, hogy a tanulást, a művelődést mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni s az ehhez való feltételek megteremtése az állam kötelessége. Ezért foglalkoztatta elsősorban a nevelés- és iskolaügy, s e cél érdekében fejlesztette a művelődési intézményeket, közöttük a könyvtárakat.¹⁰ "Magyarország jövőjének kérdése kultúra kérdése" – vallotta Eötvös, aki világosan látta az ország gazdasági, társadalmi és kulturális elmaradottságát s tudta, hogy ennek felszámolása, a Nyugat-Európához való felzárkózás a nemzet létkérdése.

Eötvös jól ismerte a Nemzeti Múzeumban, különösen annak könyvtárában uralkodó állapotokat. Mind a napisajtó, mind az ország tudományos közvéleménye számára érthetetlen volt az a tény, hogy a múzeumi könyvtár gazdag állománya hosszú időn át hozzáférhetetlen volt s nagy része az maradt az olvasóterem 1866-os megnyitása után is. Támadták személy szerint Mátrayt, akinek vezetése alatt az állomány feldolgozása "roppant cunctatori lassúsággal" folyik.¹¹ A könyvtárakkal szembeni társadalmi igény és bírálat világos megfogalmazását adta

egy korabeli hírlapi cikk: "A közművelődés előmozdításának hatalmas tényezője gyanánt kellene szolgálniok a nyilvános könyvtáraknak, s Európa többi nagyobb városaiban valóban szolgálnak is. Egyedül hazánk fővárosa képez három nyilvános könyvtárával e tekintetben kivételt. Három könyvtár fölött rendelkezünk ugyan, de egyikben sincs sok köszönet; mindhárom ugyanis vagy rendezetlen, vagy hozzáfér-

Eötvös József (1813–1871)

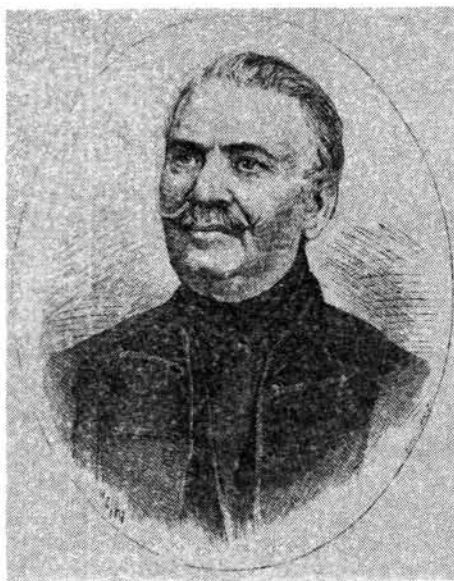
hetetlen. Az egyetem könyvtára még legtöbb jó szót érdemel. ...A múzeumi és akadémiai könyvtárral már több bajunk van. Nem is említve a rendetlenséget ...csak a közönség szolgálatára lévő hivatalnokok eljárása elleni kifogásokat regisztráljuk...” – írja a névtelen cikkíró a Pesti Naplóban az akadémiai könyvtárban vele megessett ügy kapcsán.¹²

Eötvös József számos konkrét intézkedése segítette elő, hogy a nemzet könyvtára behozhassa a lemaradást és európai színvonalú, korszerűen szervezett intézményként fejthesse ki működését. Első intézkedései az állomány rendszeres gyarapodását kívánták biztosítani. 1867-ben három körrendeletet is kibocsátott a kötelepéldány-szolgáltatás ügyében, visszaállítva jogaiba az 1848-as sajtótörvényt, amely kötelepéldányt biztosított a Múzeum Könyvtára számára. A törvényhatóságok

egyidejűleg felszólította a nyomdák fokozott ellenőrzésére. Az 1868-as állami költségvetésben 10 000 forintot irányzott elő a "Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának kiegészítése, rendezése és felállítása" céljára. 1870-re elérte, hogy a Nemzeti Múzeum pénzügyileg és jogállásában egyaránt az állami költségvetésben szerepelt, mint az állam által fenntartott művelődési intézmény.¹³ Rendszeressé tette az állománygyarapításra és az állományvédelemre fordítható pénzügyi ellátást, jelentős összegű rendkívüli támogatást biztosított a feldolgozó munka elindítására és a raktártermek bebútorozására.¹⁴ Ezzel együtt szigorította az ellenőrzést is: a Múzeum és főleg a Könyvtár fölötti minisztériumi felügyelet határozottabb és közvetlenebb lett.

Bátor kézzel nyúlt a személyi kérdésekhez is: Mátray Gábor félreállítása, Barna Ferdinánd megbízása, majd Kubinyi 1869. évi nyugdíjazása elkerülhetetlen lépések voltak, mégha személyi érzékenységek megbántása árán jöttek is létre. Pulszky Ferencnek, a reformkori nagy nemzedék egyik utolsó tagjának a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójává történő kinevezésével olyan embert állított erre a posztra, akinek szakszerű vezetése alatt az intézmény valóban európai színvonalra emelkedett.

Eötvös Józsefnek a könyvtárral kapcsolatos intézkedései közül kétségkívül az volt a legnagyobb hatású, amely az állományfeltárás új alapokra helyezésével az egységes gyűjtemény létrejöttét lehetővé tette s az ehhez szükséges munkálatokhoz a megfelelő pénzügyi és személyi feltételeket biztosította. A következőkben ezt a folyamatot kívánjuk részleteiben is megvizsgálni.

Mátray Gábor (1797–1875)

Egy könyvtár használhatósága mindenkor egyenes arányban állt annak rendezettségével. Vizsgált korunkban a rendezettség még mindig elsősorban maguknak a könyveknek megfelelő szempontok szerinti elrendezését jelentette. Ennek megvalósítására, azaz a Széchényi Könyvtár állományának szakrendi csoportosítására már az alapítással egyidőben sor került. Közismert, hogy az eredeti Széchényi-féle gyűjteményt feltáró nyomtatott katalógusok¹⁵ szakrendi része a bécsi udvari könyvtár igazgatója, J.M. Denis által kidolgozott szakrendszeren alapult. Eddig azonban nálunk nem figyeltek fel arra, hogy Denisnek ez az első ízben 1774-ben közzétett rendszere nem volt eredeti alkotás: hét főcsoportja pontosan megegyezik Gabriel Naudé-nak, Richelieu és Mazarin biborosok könyvtárosának 1627-ben közzétett szakbeosztásával. Naudé annak idején az egyetemi fakultásoknak megfelelően – teológiai, orvosi, jogi és filozófiai – építette föl a könyvek tárgyi csoportosítását megszabó hét főosztályát: 1. hit-tudomány, 2. orvostudomány, 3. jog-tudomány, 4–7. történelem, filozófia, matematika, filológia; e négy utóbbi tartozott a filozófiai fakultáshoz, beleértve a természettudományok valamennyi területét.¹⁶ A Széchényi Könyvtár eredeti szakrendszere tehát még a középkori egyetem fakultások szerinti tudományfelosztását követte. A sorrend azonban mind Denisnél, mind Széchényinél másként alakult. Ráadásul Denis elkövette azt a hibát, hogy szakbeosztása fölé egy tetszetős bibliai idézetet választott: "A bölcsesség házat épített magának s hét oszlopot vágott ki." (Salamon példabeszédei 9.1.) Már könyvtártani kézikönyve

Barna Ferdinánd (1825–1895)

ujabb kiadásában, 1795-ben tiltakoznia kellett gunyolóinak azon vádjá ellen, hogy rendszerét egy bibliai idézetre alapozta. Az idézet csak utólag jutott eszébe – védekezett Denis – és mottó gyanánt használta. El kell fogadnunk érvelését, hiszen mint láttuk, az alapok az egyetemi fakultáció, ill. Naudé rendszerén nyugszanak. Az utókor azonban nem mérlegelt: a Széchényi könyvtári eredeti szakrendszert kritizálva még Barna Ferdinánd is komolyan vette ezt a bibliai idézetet. Barna a *Magyar Könyvszemlé* ben 1876-ban közzétett tanulmányában a 7 főcsoportot szintén a bölcsesség salamoni 7 oszlopából eredeztette.¹⁷ Míg azonban Barna ezt még kész volt valamiféle "magasabb elv"-ként elfogadni, a későbbiekben Denis rendszerét már nyíltan tudománytalannak bélyegezték. A főcsoportok sorrendjét Denis eredeti módon alakította ki: a főosztályokba tartozó osztályok utolsó tagja – tárgyánál fog-

va – mindig átmenetet képez, mintegy összekötő kapocsként szolgál a következő főosztály tárgyához. Így a tudományok összessége mintegy önmagába visszatérő, zárt kört alkot, ami megfelel egy statikus, idealista világképnek. Később Denist ezért is számos bírálat érte. Barna Ferdinánd szerint is "...itt sok az önkény mind a kiindulás-, mind az egész rendszer megállapításában..."¹⁸ Ebben van igazság, de ma már észre kell vennünk az átmenetet képező, azaz ide is, oda is tartozó osztályok (szakcsoportok) felismerésében az interdiszciplináris szakok kialakításának egyik eredeti és korai példáját. A Széchényi-katalógusok szakbeosztása azonban azzal, hogy a főcsoportok Denis által meghatározott sorrendjét megváltoztatta, erről a tetszetős rendezési elvről eleve lemondott. Nem is lehetett másképp: a Széchényi-féle gyűjtemény nem a tudományok egyetemességét tartalmazó könyvtár, hanem egy speciális szempontú hungarika-könyvtár volt. Így a teológia elsőbbségének megtartása mellett másodikként a történelem, majd a jogtudomány szerepelt, ezt követte az orvostudomány, a filozófia, a matematika és a filológia. E hét főosztályból álló és 32 osztályra tagozódó szakrendszer a 18. század könyvtári-bibliográfiai osztályozási gyakorlatának és fejlettségi szintjének megfelelő volt. A nyomtatott katalógusban kétségkívül biztosította a tárgyszerinti tájékozódást, de mivel az egyes címek tételszámozása elmaradt, sem leltári, sem helyrajzi katalógusként nem volt használható. A könyvtár első felállítása nem is eszerint történt meg. Miller Jakab Ferdinánd, az első könyvtárőr helyesen ismerte fel, hogy a tudományok teljességét átfogó Denis-féle szakbeosztás még megváltoztatott sorrendjével sem alkalmas a speciális összetételű hungarika könyvtár anyagának csoportosítására. Ennek megfelelően Miller a könyvek felállításánál a hungarika meghatározás szempontjait alkalmazta. (I. Magyarországra vonatkozó idegen nyelvű művek; II. Magyar nyelvű művek; III. Hazai szerzők nem Magyarországra vonatkozó és nem magyar nyelvű művei; IV. Magyar vonatkozásokat is tartalmazó külföldi segédkönyvek; V. Rajzos dokumentumok: térkép, kép, cimer. VI. Irott dokumentumok: kézirat, oklevél.¹⁹ Így a nyomtatott katalógusok szakbeosztása és az állomány felállítása közötti kapcsolat e rendezéssel véglegesen megszűnt.

A következő évtizedek fejlődése olyan nagytömegű és más természetű anyag könyvtárba áramlását eredményezte, hogy az eredeti Széchényi-féle törzsanyag az állománynak már csak kisebb hányadát képezte. Ugyanakkor a könyvtár többszöri költöztetése, az állomány hosszú időn keresztül beládázott, majd újra kicsomagolt volta teljes összekeveredést eredményezett. A megkezdett nyilvántartásokat sem sikerült folytatni, a könyvtárba került nagyobb adományok, ill. vételek (Széchényi Ferenc második könyvadománya, a nem-hungarika anyagot tartalmazó, segédkönyvtárnak nevezett soproni téka, a Kéler Gottfried-, Illésházy István-, Jankovich Miklós- és Horvát István-féle könyvtárak) általában nem rendelkeztek megfelelő külön jegyzékekkel. 1846/47-ben, a könyvtárnak a Nemzeti Múzeum új épületébe való beköltözése után indulhatott meg csak az állomány rendezése, számbavétele.

Nyilvánvaló volt, hogy az 1803-as Miller-féle csoportosítást már nem lehetett alkalmazni. Az ekkor mintegy 130 000 kötetre becsült állomány végleges felállítási rendjének eldöntése előtt külföldön tájékoztak: Mátray Gábor javaslatára meg-

hozatták a bécsi és a bajor (müncheni) udvari könyvtárak, valamint a prágai egyetemi könyvtár felállítási, katalógizálási és használati szabályzatát. Közülük az egységes szakrend szerint rendezett müncheni könyvtár volt egyértelműen az akkori tudományos igényeknek megfelelően alakított gyűjtemény. A prágai rendszer már kevésbé részletező volt, inkább csak a fő szakcsoportok szerint differenciált; míg a bécsi, elvetve a szaktudományi felállítást, a könyvek elhelyezésénél egyszerű folyószámos rendszert alkalmazott. A *patriotica* irodalmat értelemszerűen csak az első kettő különítette el: a Bavaria, ill. a Bohemia szakot, sőt Prágában elkülönítetten kezeltek egy nagyobb könyvtár-alapítványt is. (A Kinsky grófok híres magánkönyvtárát.) Nem véletlen tehát, hogy Mátray Gábor a müncheni szakrendszert fordította le magyarra. De az a tény, hogy a Múzeumban felhalmozott könyvtomeget Mátray végül is az összetartozó gyűjtemények (fondok) szerint válogatta szét és rendezte, bizonyos értelemben meghatározó volt a későbbi feldolgozásra. Mátray a müncheni szakcsoportok szerinti szétválogatást csak a Széchényi-gyűjteményen belül alkalmazta másodlagos rendezési elvként, míg a többi gyűjtemény elrendezésénél nem törekedett szakszerinti csoportosításra: megelégedett egyelőre egy nagyjából méret szerinti elrendezéssel. E rendezési szisztémára Mátray Gábort nem csak hagyománytisztelete, hanem bizonyos jogi megkötöttségek is készítették. Fennállt ugyanis a Széchényi-féle nemzeti gyűjtemény és a soproni gyűjteményből szervezendő segédkönyvtár különartásának kötelezettsége, nemkülönben a Jankovich-gyűjtemény előírt megkülönböztetett kezelése. Berlász Jenő véleménye szerint is "Mátray számára tehát tulajdonképpen nem is volt adva egy egységes nagy könyvtár kialakításának lehetősége."²⁰ A bécsi folyószámos rendszerrel viszont lehetséges volt az egyes különálló gyűjtemények egymás után történő feldolgozása, egy megszakítatlan számsorba való rendezése. A kérdést végül is a felsőbbség döntötte el: 1854/55-ben egy helytartósági vizsgálóbizottság foglalkozott a Nemzeti Múzeum ügyeivel. A felkért könyvtári szakértő Ernst Birk, a bécsi udvari könyvtár munkatársa volt, aki – miután megállapította, hogy a könyvtárnak "sem megbízható összesített leltára, sem hasznavehető szerzői és tárgyi katalógusa nincsen"²¹ – előírta az állomány, a kéziratok és a könyvek feldolgozásának azonnali megkezdését. Az előbbire egy, az utóbbira három évet irányzott elő, a bécsi folyószámos rendszert alapul véve. Ez a határidő még akkor is abszurd, ha Birk viszonylag egyszerű feldolgozási módra tett javaslatot, lemondva egyelőre az anyag szaktudományos igényű feltárásáról. A munkához szükséges létszám biztosítása elmaradt: Mátraynak mindössze másodnaponként volt egy segítője és egy előkészítő munkát végző segédereje. Gyakorlatilag tehát csaknem egyedül birkózott a feladattal, végezte a kurrens munkákat és nagy önfegyelmel viselte el az újabb és újabb jelentéstételre való felszólításokat a Helytartósági osztály részéről. A munkamenetet illetőleg sem egyezett meg Mátray elgondolása a bizottság által előírtakkal. Ő előbb be akarta volna fejezni az egyes könyvgyűjtemények felállítását és rendezését, részben szakcsoportosítását, (ennek előfeltétele természetesen a raktártermek bebútorozása volt), ezután előbb a kéziratok és ritkaságok feldolgozását végezte volna el, majd – a kötetlen könyvanyag bekötetésével párhuzamosan – a nemzeti könyv-

gyűjtemény, tehát a hungarika-anyag katalogizálására került volna sor, végül a segédkönyvtárra, azaz a nem-hungarika könyvekre, és a többi, különálló nagyobb fondra. A duplumok kiszűrése és elkülönítése után lehetett volna megnyitni az olvasótermet. Mindehhez megfelelő személyzetet (két adjunktust, két írnot és két szolgát) kért, s ebben az esetben két és fél év alatt vállalta volna a könyvtár teljes anyagának felállítását és katalogizálását. (Ez leltározást és egy betűrendes cédulakatalógus létrehozását jelentette volna, a szakkatalógus készítését e munkálatok befejezése utánra halasztva.)

Ennek az ésszerű munkamenetnek azonban ellentmondott az a felsőbb utasítás, hogy a feldolgozást azonnal meg kellett kezdeni, a kéziratokat és a könyveket párhuzamosan kellett feldolgozni. A munkához szükséges feltételek biztosítása viszont elmaradt: nem volt létszámfejlesztés és nem történt meg az üres raktártermek bebútorozása sem.

A feldolgozó munka 1855. május elsején meg is indult. (Barna Ferdinánd később tévesen írta, hogy az csak 1859-ben kezdődött.)²² Először a Széchényi-féle törzsgyűjteménnyel foglalkoztak, amely már ekkor nagyjából szakcsoportosítva volt. A könyveket ugrószám, négy méret szerinti folyószámmal látták el, ez egyszerre volt helyrajzi és leltári szám. Sajnálatos módon Mátray ezenkívül római számmal jelölte a szekrényt is, nem tudva elszakadni a régi típusú, helyhez kötött raktári rendtől. Ezzel lemondott a szakrendi felállítás azon előnyéről, amely a könyv raktári helyét csak relative, a többi könyvhöz való viszonyában rögzítette, nem abszolút módon, egy bizonyos helyhez kötve. A címleírások cédulaformában készültek, raktári jelzetül a folyószám, a formátum (2°, 4°, 8°, 16°), a szekrény száma és a fond megjelölése (pl. Széchényi) szolgált. Jelölték a címleíráson a szakjelzetet is, a müncheni szakrendszer szerint, a majdani szakkatalógus céljára. (Ez is bécsi mintára történt.) A valamennyi gyűjteményen következetesen végigvitt folyószámú rendszer végső soron azt eredményezte volna, hogy a sorrendben egymás után következő állományrészek együtt maradnak. Ez szerencsés lett volna a sokféle magángyűjteményből összetevődő Széchényi könyvtárban – a későbbi rendezési munkálatoknál azonban ez a szempont, a proveniencia elve, már fel sem merült. A betűrendes katalóguson kívül Mátrayék készítettek kötetes inventáriumot, azaz a felállításnak megfelelő leltárt, amely egyben helyrajzi katalógus is volt. Bár ezt Birk nem írta elő, Mátray Gábor mégis szükségesnek ítélte, mivel szerinte csak ennek segítségével ellenőrizhető megbízhatóan az állomány, állapítható meg egyszerűen a kötetszám, valamint a következő leltári (helyrajzi) szám. Barna Ferdinánd erről később lekicsinylőleg nyilatkozott, feleslegesnek ítélte, holott *ebben* a rendszerű feldolgozásban megvolt az értelme és a maga szerepe is.

A bevezetőben már láttuk, meddig jutott el ez a rendszerű feldolgozás: a munkálatok megkezdése után 12 évvel még mindig feldolgozatlan volt mintegy 70 000 kötet.

A müncheni szakrendszer

A müncheni szakrendszer, mint már említettük, a negyvenes évek végén vált ismertté a Széchényi Könyvtárban. A müncheni Hof- und Staatsbibliothek, mely kezdetben szoros összeköttetésben volt a bajor Tudományos Akadémiával, a század első felében vált a német nyelvterület vezető tudományos könyvtárává. Azzá tette anyagának gazdagsága s az a mód, ahogyan állományát hozzáférhetővé tette. A századelőn a könyvtár állománya nagymértékben felduzzadt: a szekularizált szerzetesrendek könyvtárainak és a mannheimi udvari könyvtárnak a münchenibe való beolvasztása kikényszerítette a nagytömegű és rendezetlen könyvállomány feldolgozásához vezető gyors és célszerű módszerek kidolgozását. Jellemző az akkori könyvtári viszonyokra, hogy ez csak harmadszori nekifutásra sikerült. Az első vállalkozást a hozzá nem értő személyzet teljes káoszba fullasztotta, a második csődjét éppen a maximalista igényesség okozta s a munka vezetőjét, a tudós J.W. Hamburgert az emberfeletti erőfeszítés elmeogyógyintézetbe juttatta. Ekkor az ex-szerzetes Martin Schrettinger, aki 1806 óta dolgozott a könyvtárban, új javaslattal állt elő. A könyvek csoportosítására kidolgozott egy 12 főosztályból és ezen belül 500 szakból álló szakrendszert, amely nem követett tudományosztályozási alapelveket. Ehelyett inkább arra törekedett, hogy rendszere tükrözze a tudomány korabeli fejlettségét s annak művekben megjelenő formáit. "A részletekben menő szisztematizálás fantáziaképet elvetni, egyenlő a valódi könyvtártudomány megalapozásával" vallotta rendszeréről Schrettinger.²³ Egy könyvtárosokból és egyetemi tanárokból álló szakértő bizottság a szakrendszer vizsgálata során a szakok számát 200-ra, majd 181-re csökkentette és az egyes szakok latin elnevezésének rövidítéseiből kialakította a szakjelzeteket. Egy-egy szakon belül méret, azon belül betűrendi besorolás érvényesült. Sajnos nem fogadták meg Schrettinger tanácsát, hogy a későbbiekben az új beszerzéseket az egyes szakok végére helyezték, hanem az un. "beékelés", a betűrend megfelelő helyére való besorolást alkalmazták. Mindenütt, ahol a müncheni rendszert következetesen keresztvitték, így a Széchényi Könyvtárban is, ez lett a müncheni szakrendszer legsebezhetőbb pontja, a későbbi bírálatok jogosan elsőrendű célpontja. A negyedíves lapokra készült címléírásokból állt össze a betűrendes katalógus és készült egy kötetalakú heyráji katalógus is, rövidített címléírásokkal. A nagy munka 1814–18 között folyt és Schrettinger 1819-ben már hozzáfoghatott a szakrendi katalógus (Schlagwortkatalog) készítéséhez. 1851-ben bekövetkezett haláláig nem jutott el a munka befejezéséig, amit 1856-ban le is állítottak.

A müncheni szakrendszer csakhamar közismertté vált az egész német nyelvterületen, követői is szép számmal akadtak. Nagyjából a század első felére, az 50-es, 60-as évek végéig tehető az az időszak, amikor az európai könyvtárak nagytömegű és kellően nem rendezett állományukban igyekeznek rendet teremteni s a rendszerező-feltáró munka mindenütt a középpontba kerül. A tudományos élet fellendülése a könyvtárak írott és nyomtatott forrásainak hozzáférhetőségét egyre sürgetőbben igényli: ekkor válnak a tudományos munka szervezetében nélkülözhetetlen

taggá a könyvtárak. Ebben az időben kezd igazán hatni a mintaszerűen szervezett göttingeni egyetemi könyvtár példája is. Göttingenben már az 1780-as években megvalósították az állomány és a katalógusok szerves kapcsolatát, a teljes állománynak többféle katalógusban való tükröztetését, az egyetem és könyvtára szoros tudományos együttműködését. Európa-szerte nagy katalógus-készítési vállalkozások indulnak: a bécsi udvari könyvtárban a már említett Ernst Birk erélyes vezetése alatt készül a betűrendes katalógus, Münchenben a könyvek feldolgozása után 23 évi munkával létrehozzák a kéziratok katalógusát, amelyet később, 1858 és 1881 között nyomtatásban is kiadtak. A szakkatalógus-készítés terén a berlini Királyi Könyvtár (Königliche Bibliothek zu Berlin) teljesítménye vált ki általános elismerést; igaz, az 1845-ben elkezdett katalógust csak 1881-re sikerült befejezniük. Egymás után jelennek meg a könyvek osztályozását segítő szakrendszerek, melyeket egyrészt a gyakorlatiasság, másrészt az egyre finomabb részletezés jellemez. E.A. Schleiermacher 1852-ben közzétett szakrendszere már 25 főosztály 8 838 szakcsoportját sorolta fel.²⁴ A raktárakban a könyvek szakcsoportok szerinti felállítását továbbra is megtartják, sőt dogmaként tisztelik. Az előző századok örökségét, a régi típusú, helyhez kötött (szekrényhez, polchoz kötött) raktári rendet most a szakrendi elhelyezés szekrénytől, polctól nem függő rendje váltja fel. Ez a rendszer viszont az újabb gyarapodásoknak a megfelelő szakcsoportokba való beosztása révén a könyvek állandó átcsoportosítását, a raktárak szinte folyamatos mozgatását eredményezi. A korszak végén már jelentkeznek a befulladás jelei: Münchenben a helyrajzi napló köteteit újra kell írni, mivel a sok "beékelés" miatt használhatatlanokká váltak. Ennek ellenére a könyvtár igazgatója még 1871-ben is ezt a módszert ajánlotta a karlsruhei könyvtárnak. A korszak ismertebb német könyvtártani kézikönyvei is a szakrendi felállítást teszik a raktározás csaknem kizárólagos rendező elvévé, ezt tekintik szakszerűnek, tudományosnak, alkalmazását több-százézeres nagyságrendű könyvtárakban is ajánlják.²⁵ Igen ritka a mechanikus (egyszerű folyószám) raktározás: e tekintetben Bécs szinte kivételt képez. Van azonban egy szakmunka, amelyre a mechanikus raktározási rend hívei hivatkozhatnak, A.Ch. Kayser-nek 1790-ben (!) megjelent műve. Ebben a szerző nyíltan kimodta: a könyvek tudománysszakok szerinti felállítása csaknem megvalósíthatatlan, de nem is szükséges. Mindegy, hogy a könyv hol áll a raktárban: a tárgyszerinti eligazodást egy jó szakkatalógussal kell biztosítani.²⁶ E kézenfekvő felismerésre a német könyvtárak többsége csak igen hosszú idő után jutott el. Voltak azonban példák egy közbenső megoldásra is: ennek hívei a szakon belüli rendezés elvéül nem fogadták el a merev müncheni rendszert, amely szigorúan ragaszkodott a szak, méret, szoros betűrend hármas rendjéhez, hanem egy rugalmasabb, a betűrend helyett csupán a beérkezés sorrendjét figyelembevevő rendszert részesítettek előnyben.

A fejlődésnek ebből a perspektívájából nézve, a Széchényi Könyvtár lemaradása szembeütő. A könyvtár azokban az években, amikor Nyugat-Európában a nagytömegű és különböző részekből összeálló, rendezetlen könyvtári állományok feldolgozása volt napirenden, nem kapta meg azokat a személyi és tárgyi feltétele-

ket, amelyekkel a feldolgozó munkát sikerre vihette volna. E munkát akkor kellett (lehetett) a befejezés reményével újjászervezni és újramezdeni, amikor tőlünk nyugatabbra ez a korszak már lezárulóban volt. A lépéstartás igénye viszont idejében jelentkezett: bizonyosság erre, hogy Mátray Gábor 1848/49-ben nagy munkával magyarra fordította a müncheni könyvtár szakrendszerét.

Ez a fordítás három példányban maradt fenn: egyik Mátray saját kézírása, itt-ott javítással, utólagos ceruzás bejegyzésekkel, bővítésekkel, amelyeket a másik két másolati példány, mely idegen kéz írása, átvett.²⁷ A kézirat először röviden ismerteti a könyvtári gyűjtemény fő részeit. Ez a szokásos, formai szempontok szerinti gyűjtemény-csoportosítás (kéziratok, oklevelek, ősnymtatványok, ritkaságok, metszetek, duplumok, stb.), de figyelemreméltó a könyvek két fő csoportja: "Nemzeti Könyvtár (ha ilyen felállítandó) és Segédkönyvtár, vagyis általános egyetemes könyvtár". Ez már nem a müncheni minta fordítása, hanem a Széchényi Könyvtár adottságaira való utalás. Bizonyíték egyuttal arra is, hogy Mátray a könyvtár felállítása tekintetében e kettősségben gondolkodott: hungarika, azaz nemzeti könyvtár és egyetemes könyvtár. Ez a gondolat végigvonul az egész kéziraton, Mátray mindenütt kitér arra az eshetőségre, ha a magyar anyag külön állíttatnék fel, tehát nem az egyes tudományszakok szerint szétszórta. Pl. a III. Historia (történettudomány) főszak 10. szakja a Numismatica antiqua (régii éremtan), ennek E pontja az eltűnt népeké: hunoké, longobárdoké, stb. Mátray itt azonnal hozzát teszi: "Ha a magyar nemzeti könyvtárban a magyar osztály külön állíttatik, a Hunok, Avarok s Magyarok érmei együtt állanak. "Ugyanitt a kiemelt "Bavarica" szaknál megmagyarázza: "A müncheni könyvtárban a bajorországi minden tudományos munkákból, egy külön egyetemes könyvtár, Bavarica cím alatt, állíttatott fel, azért ez osztály, a XII. főosztály után, helyesebben tétethetett volna. – Mivel azonban a történeti szak kitűnőbb, a bajor országaik ide helyeztetnek." Utána külön jegyzetben közli elgondolásait: "A magyar nemzeti könyvtár is, miként a Bavarica, hasonlóan rendezhető volna, kivált, ha a nagy egyetemes vagy segédkönyvtártól külön választatik." A bajor vonatkozású műveket viszont Magyarországon nincs értelme külön kezelni: "Nálunk Magyarországon a bajor országi tárgyak szintén mint a többiek az illető alosztályokba tétetnek s ide csak a földirat, történet és közjog állíttatik." (A Bajorország története szakba.) A müncheni szakbeosztás Magyarország történetét – a fennálló politikai viszonyoknak, az 1810. évi állapotoknak megfelelően – Ausztria történetének szakjába sorolta. Mátray azonban hozzát teszi: "N.B. A magyar földirat, államtan, történet, közjog ... ide jövend külön alosztályba." Tehát az adott rendszeren belül elkülönítve és nem beleolvastva – és természetesen csak abban az esetben, ha nem kerülne felállításra egy külön hungarika szak, a "Bavarica" szak mintájára. Ezért mélyen igazságtalannak kell tartanunk Gulyás Pál kritikáját, aki elmarasztalta Mátrayt, amiért a magyar történelmet "nyugodtan beleérti ő is az 'Ausztria története' c. szakba" s teszi ezt akkor "amikor a magyarság élet-halál harcát vívta nemzeti létéért!" – célzó Gulyás a szabadságharcra, hiszen Mátray fordítása ebből az időből származik.²⁸ Valóban érthetetlen, hogy a máskor oly pontos Gulyás Pál nem veszi észre Mátray világosan kitesztő s a fordításhoz

fűzött jegyzetekben többszörösen is megmagyarázott koncepcióját a "szolgai fordítás" (Gulyás kifejezése) ellenére: az elkülönített nemzeti, azaz hungarika-szak eszméjét, amelyet azután a Barna Ferdinánd-féle átdolgozás átvesz és a könyvtár-rendezés során meg is valósít. Pedig olvasható Mátray megjegyzése az irodalom szakjában is. (VIII. Aesthetica.) "Magyarok – ha külön magyar nemzeti könyvtár állítatik, ebbe tételnek, a magyar költők és szónokok osztályába." Ami a "szolgai fordítást" illeti, Mátray Gábor valóban magát a müncheni szakrendszert egy az egyben fordította le (néhány jelentéktelen és apró módosítást kivéve, amelyeket Gulyás pontosan idéz), de nem alkalmazta a magyar viszonyokra. Ezzel szemben mindenütt jegyzetben utalt a magyar viszonyokra való alkalmazás lehetséges módjára. Gulyás Pál kritikája mindezt nem vette figyelembe.

A kézirat megadja a könyvek felállításának általános szabályait, egyes szakoknál kitér arra, hogy pontosan mit kell oda sorolni és a szakon belül a felállításnak milyen különleges szabályai érvényesek. Címleírási szabályzattal és a szakbeosztást megkönnyítő betűrendes tárgymutatóval zárul a kézirat. Figyelemreméltó, hogy az OSZK Irattárában lévő másolati példányon felfedezhetjük azokat a ceruzás javításokat, amelyeket Barna Ferdinánd eszközölt a müncheni szakrendszeren, pl. a nyelvészet szakjában.

A müncheni rendszerrel legközelebb 1863-ban találkozunk, amikor Barna Ferdinánd egy hosszú fogalmazványban fejtette ki véleményét. Alkalmat erre egy helytartótanácsi leirat adott, amelynek értelmében a főhatóság a könyvtári feldolgozó munkát szolgálaton kívüli hivatalnokok közreműködésével kívánta meggyorsítani. Mátray és Barna külön-külön írt elutasító véleményt, meggyőző érvekkel támasztva alá, hogy "a könyvtárak rendezése egy külön tudomány, melyet szorgalmas olvasás és hosszas gyakorlás által lehet csak magunknak megszerezni."²⁹ A könyvtárosokkal szembeni szigorú követelményrendszer megfogalmazásán túl Barna Ferdinánd kitért a rendezési munkálatok gyökeres reformjára is. Ő már ekkor a folyó munkálatok leállítását és a müncheni szakrendszer szerinti feldolgozásra való áttérést javasolta. A dolog érdekessége, hogy feliratát Mátray Gábor nevében fogalmazta meg, remélve, hogy Mátray azzal egyetért s így az vátozatlan formában továbbítható Kubinyinak, ill. a főhatóságnak. Barna itt úgy állítja be, mintha Mátray Gábor már kezdettől, azaz 1849-től a müncheni rendszer mellett kötelezte volna el magát: "... legjobban kellett azt tudnom, hogy a könyvtár rendezés más elvek szerint nem történhetik, mint azok szerint, amelyek ... az én befolyásom és ajánlatom folytán elfogadott s általam ... legcélszerűbbnek talált rendezési tervben letéve vagynak, – vagyis a müncheni kir. udvari könyvtár rendezési terve és szakosztályzati szabályzata szerint."³⁰ A továbbiakban – végig Mátray nevében – leírja, hogy a "szakosztály szerinti rendezést" meg is kezdte, de a munka menetét később utasításra meg kellett változtatnia, mivel a "Helytartósági osztály inkább az évnegyedenként kimutatható számoknak, semmint egy bár lassanként, de annál biztosabban haladó munkának adva hitelt, a könyvtári feldolgozás haladéktalan megindítását megrendelte, holott a dolog természeténél fogva az osztályozásnak a feldolgozást szükségképp meg kell előznie. ... nem volt mást mit tennem, mint jobb

tudomásom ellenére is a jó sikerrel megindított osztályozást abba hagynom s egy a rendezési tervvel merőben ellenkező rendszer szerint járnok el. "E leírás meg is felel a tényeknek, ámde az a vélekedés, hogy a jelenleg folyó rendezést "én magam se tekintettem soha másnak mint ideiglenesnek, melyet szerencsésebb körülmények között újjá önteni elmulthatatlan szükségesnek tartottam folyvást", már nyilván meghökkentette Mátrayt. Hiszen azt a feldolgozó munkát, amit végzett, semmiképp sem gondolhatta Mátray ideiglenesnek, "újjáönteni" valónak, neki csak a munka menetét illetőleg voltak annakidején más elképzelései. Barna azonban tovább ment és kijelentette, hogy a könyvtárba felveendő új személyzet feladatai közül "A legelső az eddig alkalmazott ideiglenes rendszer félretételével (kiemelés tőlem) a m.n. Széchényi országos könyvtárban létező összes könyvbeli készletnek fő- és alosztályonként osztályozása..." s itt a hangsúly az "összes"-en van. Más szóval: az eddig különálló gyűjtemények egybeolvasztásával lehet csak a szakosztályozáshoz hozzákezdeni. A különálló gyűjteményekben – de legalábbis "nemzeti könyvtár"-ban és "segéd-könyvtárban"-ban – gondolkodó Mátray ezzel már végképp nem érthetett egyet. Megírta saját felterjesztését (amelyben természetesen szót sem ejtett a müncheni rendszerről) és Barna Ferdinánd munkájára ráírta "Barna úr véleménye". Ez nyilván Kubinyihoz még eljutott, további sorsa azonban az irattár lett. Tervei megvalósításához Barna Ferdinándnak még öt évet várnia kellett.

A korszerű állományfeltárás napirendre kerül

Kubinyi Ágoston a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1868. aug. 2-án kelt leiratát azzal adta át Mátray Gábornak, hogy "erre való véleményét 5-6 nap alatt nekem beadni ne terheltelessék."³¹ A minisztérium ugyanis – hivatkozva az állami költségvetésbe a könyvtár-rendezés céljára felvett 10 000 forintra – sürgős javaslatokat kért az összeg legcélszerűbb felhasználására. Ugyanakkor számszerű jelentést kért a könyvtári feldolgozás első félévi eredményeiről, s választ várt arra is, hogy "hány kötetre rugnak azon könyvek, melyek akár a könyvtári személyzet elégtelensége, hanyagsága, avagy más okoknál fogva maiglan sincsenek lajsrtomozva s szakszerűleg fölállítva. ...Elváratik az Igazgatóságtól, hogy ezen bajok gyökeres orvoslására szükséges intézkedéseket körülményesen előterjeszteni szíveskedendik." Az aláíró Hegedűs Candid Lajos osztálytanácsos volt, a minisztériumban a kulturális célú alapítványok, a közművelődési intézmények és a műemlékügy felelőse.

Mátray Gábort mindenekelőtt a félévi teljesítmények számonkérése lepte meg, hivatkozik is rá válaszában, hogy a számszerűségek följegyzését egy múzeumi ülésen eltörölték. (Az egyes múzeumi tárak vezetői az igazgató elnökletével havonta ülészttek.) Ennek ellenére többheti munkával elvégezték a teljes felmérést, mind az addig elkészült feldolgozó munkáról, mind a folyó év megközelítő pontosságú teljesítményeiről. (Ezeket az adatokat ismertettük az állományról és a feldolgozottság fokáról az első fejezetben.) Annak bizonyítására, hogy "a könyvtári hivatal-személyzet általán nem teszi kezeit ölbe", Mátray részletesen leírta mind saját, mind

beosztottainak feladatait, munkakörét, panaszkodott a személyzet elégtelenségére, a gyakori hiányzásokra, a váratlan és rendkívüli feladatokra, minek következtében a feldolgozás befejezésének határidejét nem lehet, de nem is célszerű meghatározni.

A továbbiakban Mátray kijelölte az elvégzendő feladatokat és azok sorrendjét: 1. a rendelkezésre álló pénzt mindenekelőtt az üres termek bebútorozására kell fordítani, hogy az állomány szakszerűen felállítható legyen; 2. amíg ez elkészül, segéd-erőket máris fel lehet venni (segédőrt, írnokot, szolgát) egyéb állományrészek feldolgozására és a számos írásbeli (másolási) feladat elvégzésére. 3. a könyvek felállítása után olyan munkaerők felvétele szükséges, akik a könyvek szakszerű feldolgozását elvégezni képesek. "Ez volna az összeírás logikai rendje, – írja Mátray – és csak ily módon felelhetnénk meg mielőbb a köztársaságnak. E logikai rendnek nem követése okozta eddig is a hátramaradást. E rendet mellőzte mind a 10 év előtt kiküldött cs. kir. helytartósági, mind a 3 év előtti országos bizottmány, s nekünk, mint hű és engedelmes tisztviselőknek sok írás és értesítésünk dacára, s meggyőződésünk ellen kelle a Lectoriumot fölnyitni mielőtt az egész könyvtár tökélyesen rendezve volt; továbbá az összeírást siettetni úgy, amint lehetett, nem pedig úgy, miként kellett volna;" Mátray tehát a felülről jött s kétségkívül nem mindig szakszerű utasításokat teszi részben felelőssé azért, hogy a könyvtár állományának feldolgozása nem a kívánt mértékben haladt előre. "Innen következtek az elégedetlenségnek nyilvános hírlapokban nyilatkozatai – folytatta Mátray – s ennek folytán felsőbb helyeken is a gyanú, mintha mi hivatalnokok volnánk mindennek okai." Ehhez mindjárt hozzátehetjük: a szükséges tárgyi (pl. bebútorozás) és személyi (létszámkérdés) feltételek hiánya is oka volt a könyvtárban kialakult helyzetnek. Ezután Mátray világosan leszögezte véleményét a könyvtárrendezés gyakorlati megvalósításáról: "mi a szakszerű fölállítás kérdését illeti, ... az eddig történt fölállítás és lajstromozás [címléírás, katalógizálás] a 10 év előtt Múzeumunk ügyében működött cs. kir. helytartósági bizottmány beegyezése (sic) s illetőleg rendelete folytán történt; következőleg most már így is kell folytatni; mert a könyveknek szakok szerinti fölosztása 3-szor annyi helyet, 3-szor annyi időt s fáradságot igényel, mint a mostani rendszer; s tekintvén annak a gyűjtemény használhatóvá tételét a közönségre nézve, majd csak semmi nyomatékkaal nem bír, sőt mostani helyiségünk csekély terjedtségét is fontolóra vévén, nemcsak nem ajánlható, hanem nem is alkalmazható, ha akarjuk, hogy az összeírás és lajstromozás minél hamarabb bevégezve legyen." Mátray tehát a raktári rendben a már eddig is alkalmazott bécsi folyószám rendszerrel tartotta továbbra is követendőnek s a mellette felhozott érvei meggyőzően bizonyítják a rendszer előnyeit a szakrendi felállítással szemben. A szak szerinti tájékozódást Mátray – csakúgy mint a már idézett Kayser – szakkatalógussal kívánta biztosítani. "Azonban igen kívánatos volna – folytatja előterjesztését – hogy egy 3-ik, vagyis szakszerinti lajstrom [katalógus] is készíttetnék; mi azonban csak a könyvtári tisztviselők szaporodtával lesz könnyen eszközölhető, habár sok időbe s több esztendei munkába kerülend is." Mátray elgondolása tehát egy numerus kurrens szerint rendezett raktár és egy szakszerinti tájékozódást biztosító jó

szakkatalógus volt. Ennél célszerűbbet és modernebbet a 20. század sem fedezett fel – a korszellem azonban nem ennek a praktikus és egyszerű megoldásnak kedvezett. A németországi könyvtárak tudományos rendszerezést kedvelő, azt egyedül üdvözítőnek tartó szemlélete olyan erős hatással volt a hazai fejlődésre is, hogy a Mátray által képviselt, utóbb "primitívnek" és "megalkuvónak" nevezett rendszer választása már szóba sem kerülhetett.

Mátray idézett felterjesztése még számos gyakorlati javaslatot tartalmazott, így pl. a kötelespéldány-beszolgáltatás ellenőrzésére, a hírlapok beköttetésére, a minisztérium által előírt és terhes könyvtári adminisztráció csökkentésére, a felveendő könyvtári személyzettel szembeni követelményekre, sőt a Múzeumnak a minisztériummal szembeni nagyobb önállóságára vonatkozóan is. Végül kifejezésre juttatta, hogy a könyvtárat látogató olvasók és vendégek állítása szerint "Budapestten egy könyvtár sincs oly célszerűen rendezve és használhatóvá téve, mint jelenleg múzeumunk könyvtára" – ami ugyan eléggé viszonylagos értékelés, hiszen korabeli panaszok egyaránt bőven voltak – nem is ok nélkül – a főváros mindhárom könyvtárával szemben.

Mátray jelentése szeptember 20-án kelt (az előírt 5–6 nappól tehát közel két hónap lett), míg Kubinyi a felterjesztést csak szeptember 30-án küldte el. A minisztérium válaszára nem kellett sokáig várni: Eötvös József miniszter okt. 21-i leiratában közölte Kubinyi igazgatóval, hogy a könyvtár még rendezetlen részének "végleges rendezése és lajstromozása el nem halasztható szükségképpé válván", megbizta Barna Ferdinánd segédőrt a munkálatok vezetésével s egyidejűleg kiküldi őt Münchenbe, a bajor királyi könyvtárba, ahol feladata lesz "a kérdéses könyvtárban egy hónapig működni, annak berendezése és ügymenetéről magának alapos tudomást szerezni, mely alapján a múzeumi könyvtár végleges rendezését sikerrel eszközölhesse."³²

A körülmények ismeretében nem volt meglepő, hogy Mátray válaszával a minisztérium nem volt elégedett. Eötvösnek egy későbbi leveléből tudjuk, hogy 1868 nyarán a könyvtárat egyik tanácsosával – ez minden bizonnyal Hegedűs Candid Lajos volt – megvizsgáltatta.³³ Hegedűs nyilván megismerkedett Barna Ferdinánd elgondolásaival s elkötelezettségével a müncheni szakrendszer mellett. Mivel éppen ez a könyvtár volt az, amelyet Eötvös József is jól ismert – emigrációs éveit Münchenben töltötte, irodalmi munkásságának fontos segítője volt a bajor udvari könyvtár gazdag állománya – kézenfekvő volt, hogy a Széchényi Könyvtár újjászervezése a müncheni könyvtár példájára történjék. Mátray Gábort, aki ezzel messzemenően nem értett egyet, félre kellett állítani. Nyugdíjazására nyilván azért nem gondoltak, mivel a könyvtárat jól ismerő Mátraynak kellett a kurrens ügyeket tovább vinnie annak érdekében, hogy Barna Ferdinándot minden egyéb kötelezettség alól felmentve, teljesen a feldolgozó munka vezetésére lehessen állítani.

A könyvtár újjászervezésének legfontosabb kérdése, t.i. az, hogy milyen rendszer szerint történjék az állomány felállítása és szakcsoportosítása, Barna Ferdinánd müncheni kiküldetésével gyakorlatilag már eldőlt. Hátra volt még annak eldöntése, hogy a feldolgozás során vajjon egységes könyvtár szülessék-e, vagy

megmaradjon az egyes gyűjtemények különállása, továbbá, ki legyen-e hangsúlyozva a nemzeti jelleg, ami a hungarika-anyag elkülönítését jelentette volna. Míg az első kérdésre a válasz nem lehetett kétséges – a német példák is az egyes különálló gyűjtemények egységes könyvtárrá való szervezését sugallták – a második kérdés megválaszolása már korántsem volt ilyen egyértelmű. Jellemző, hogy ugyanezen kérdések merültek fel nem sokkal előbb az Akadémiai Könyvtár újjárendezésénél is. Az a szakértői bizottság, amelynek Mátray Gábor is tagja volt, 1863-ban az Akadémia vezető testületének hosszas megfontolás után azt javasolta, hogy a különálló részekből az újjárendezés során egységes állományt hozzanak létre.³⁴ A Teleki-féle alapítványi törzsanyagot csak lebélyegzéssel kívánták az állomány többi részétől megkülönböztetni. A hungarikumok elkülönítésének felmerülő gondolatát végülis elvetették, arra hivatkozva, hogy ez a Nemzeti Múzeum Könyvtárának a feladata. A könyvek felállításánál a szakrendi csoportosítás mellett döntöttek, de egy helyi kidolgozású, viszonylag egyszerű felépítésű és jelzetalkotási rendszert vezettek be. A hungarikumok elkülönítésének gondolata tehát még az Akadémiai Könyvtárban is felmerült, érthető, hogy a Nemzeti Múzeum Könyvtára esetében ez a kérdés még nagyobb fontossággal bírt. Végül meg kellett határozni magának az egész feldolgozási folyamatnak munkarendjét, szervezetét, biztosítani kellett a szükséges személyi és tárgyi feltételeket s dönteni arról, hogy a munkálatok ideje alatt a nyilvános szolgálatot fenntartsák-e és milyen mértékben.

Eötvös József intézkedései

Eötvös József miniszternek 1868. dec. 18-án kelt leirata az előzőkben körvonalazott valamennyi kérdésre pontos választ adott. Ritka eset, hogy egy ország kulturális ügyeiért felelős minisztere ilyen részletességű utasítással lássa el az ország első könyvtáraként számotartott nemzeti könyvtárát. Eötvös József mély felelősségérzetéről tanuskodnak ezek a sorok: "Államsegély nyújtatván egyenesen a múzeumi könyvtár rendezésére és felállítására, kötelességemnek tartom a rendezés és felállítás műtéte és előhaladása felett ezentúl szigorúan és lehetőleg közvetlenül örködni, hogy egyrészt az illetők magukat szorgalomra és kitarásra ösztönöztetve érezzék, másrészt pedig a gondjaimra bizott országos intézetnek e téren fejlődéséről mindenkor számot adhassak."³⁵ E célból miniszteri biztost küld ki Villecz Kamill miniszter titkár személyében, akinek feladata a rendezési munkák és a munkát végzők közvetlen felügyelete, a minisztériumnak való rendszeres jelentéstétel; ezen kívül tartozik a könyvtár egyéb részein folyó munkát is tanulmányozni és észrevételeit véleményes jelentésben közölni. A rendezési munkálatok felelős vezetője Barna Ferdinánd, aki erre az időre kikerül a múzeum igazgatósága és Mátray Gábor könyvtárőr fegyelmi jogköréből és csak a miniszteri biztosnak tartozik számadással, akinek szó- és írásbeli utasításai reá nézve kötelezőek. Barna Ferdinándot a rendezési munka időtartamára évi 300 forint fizetési pótlék illeti meg. Supa-

la Ferenc másodsegédőr négyhavi időtartamra Barna mellett nyert beosztást, hogy a feldolgozás menetét megtanulva, őt szükség esetén helyettesíthesse. Az egyik könyvtári szolga ugyancsak Barna Ferdinánd irányítása alá került.

A munkakörök felosztása Eötvös rendelkezése értelmében így alakult: Barna Ferdinánd foglalkozik a könyvek rendezésével és feldolgozásával, ezen kívül felügyelete alá tartozik a folyóiratok és hírlapok gyűjtése, az olvasóterembe való kiadása. Vezetése alatt tíz napidíjas fog dolgozni. Barna Ferdinánd köteles a könyvtár-rendezési munkálatokról naplót vezetni s abban minden utasítást, megállapodást, módszertani tapasztalatot, a teljesítések adatait és a díjnokok (napidíjasok) minősítését írásban rögzíteni, Mátray Gábor munkakörébe tartoznak az oklevelek, kéziratok, ősnymtatványok, ritkaságok, a könyvtári kurrens munkák (az új beszerzések adminisztrációja, a kötetésre való előkészítés), valamint az olvasóterem felügyelete.

A könyvtár rendezését először a még fel nem dolgozott gyűjteményekkel kellett kezdeni, ennek befejezéséig az olvasóterem tovább működhetett. Amikor a már feldolgozott rész, tehát a Széchényi-féle törzsanyag újra való feldolgozása következett, ennek időtartamára az olvasóterem zárva tartása volt tervbevéve. Újra megnyitni az olvasótermet akkor kellett, amikor már legalább egy tudományszak teljes feldolgozása befejeződött.

A feldolgozás pontos munkamenetét a miniszteri leirat az alábbiak szerint rögzítette:

1. A könyvek címléírása, a müncheni könyvtárban előírtak szerint. A rendsző megválasztása ugyancsak az ott bevett szabályoknak megfelelően. A negyedíves, rovatolt "címlapok" egyes rovatainak pontos kitöltésére nézve Barna Ferdinánd és Villecz Kamill együttesen készítsen részletes utasítást a személyzet részére. "Ezen utasítást csak a kiküldött biztos előleges beleegyezésével lehet megtoldani, megcsonkítani, vagy bármi részben módosítani."

Az utasítás mellékletében megtalálható "címlap" (mai kifejezéssel: címfelvétel) előírt rovatai: I. Rendszó (a szerző neve vagy a mű címének első szava); II. Szignatúra, a könyv raktári jelzete. A főosztály római számmal, a szak betűjegye, mely az illető szak latin elnevezésének rövidítése, a könyv száma, arab számmal. (Ennek részletezését ld. a 2. pontban.) III. Kolligátumok soronkövetkezési száma; egyébként üres. IV. Kolligátumok esetében az első mű szignatúrája. Kétes szakú könyveknél utalás egy másik szakra, melybe a mű szám nélkül kerül. V. Formátum (ívrét megjelölése 2°, 4°, 8°) VI. A mű címe. VII. Impresszum adatok (Hely, év, kiadó, ennek hiányában nyomda.) VIII-IX. Többkötetes művek, ill. gyűjteményes munkák egyes kötetének részletezése. X. Egykötetes műveknél a terjedelem (lapszám). XI. A mű nyelve. XII. Beszerzés módja, provenientia. XIII. Kötés leírása. (Már itt megjegyezzük, hogy az itt leirtaktól több tekintetben – de nem lényegileg – eltérő az, amit Barna Ferdinánd 1876-ban a Magyar Könyvszemlében közölt. Nyilvánvaló, hogy a feldolgozás során a gyakorlat módosította az eredeti szabályzatot.)

A kész címlapokat (címléírásokat) és könyveket ideiglenes sorszámmal kellett ellátni (1000-ig terjedő, majd betűkkel megkülönböztetett számsorok), a könyvek ebben a sorrendben kerülnek a polcokra; a címlapokat viszont már szakok szerint, ezen belül betűrendben kellett tartani.

2. A könyvek osztályozása a müncheni szakrendszer szerint, azaz "viszonya-inkhoz képest célszerűnek talált megszorításával" a 12 főosztályt megtartva, de csak 111 alszakra osztva történik. Az osztályozási terv a leirat mellékletében található. (A szakrendszer részletes ismertetését ld. a következő fejezetben.)

Az alszakok csökkentése (összevonása) miatt a müncheni előírások nem használhatók, ezért Barna Ferdinánd és Villecz Kamill dolgozzák ki a részletes osztályozási tervet, az egyes alszakokba való tárgyak leírásával. Erre is ugyanaz vonatkozik, mint a címléírasi szabályzatra: megváltoztatnia sem Barna Ferdinándnak, sem utódjának nem szabad a miniszteri biztos, ill. a minisztérium engedélye nélkül.

A leirat ezután felsorolja azokat az un. általános gyűjteményeket, amelyek a könyvek tudományszakok szerint rendezett állományában különleges kezelésben részesülnek.

"Classicusok." – Ezen a görög-római klasszikus szerzők értendő, besorolási helyük a II. Philologia főosztály 4. Lingua graeca és 5. Lingua latina szakja.

"Hungaricák". – Erről alább részletesen szólunk.

"Duplák". – Ezek kiszűrésére részletes utasításokat tartalmaz a leirat. Osztályozás nélkül, ideiglenes számsorrendben külön kezelendők, elidegenítés esetén címlapjukat meg kell semmisíteni.

"Removendák" – "A removendák kiválasztásánál jó tapintat szükségeltetik, tekintetbe veendő az időviszonyok." Feldolgozásuk ugyanúgy történik, mint a többi könyvé, a katalógusban szerepelniük kell, de maguk a könyvek "külön zár alatt tartandók már az ideiglenes felállítás alatt is." Sajnos ennél többet nem tudunk meg arról, hogy mit tekintettek ekkor "zárolt" anyagnak, de az a kitétel, hogy az "időviszonyok"-at tekintetbe kell venni, valószínűleg a kiegyezés teremtette új történelmi-politikai helyzetre utal. (A szabadságharcra vonatkozó irodalom, valamint az emigráció irodalma e korszakban nyeri vissza legitimitását.)

"Eroticák" – Ezeket sem leltározni, sem feldolgozni nem kellett, folyószámmal ellátva azonnal "külön zár és őrizet alá vétetnek."

A hungaricák elkülönítésének alapelveire és gyakorlati megvalósítására külön részletes tájékoztató melléklet szolgált. Eötvös ezt így indokolta: "A Hungaricakat illetőleg... részletes utasítást találtam kiadandónak, hogy a Hungaricak alszakába tartozó könyvek meghatározásánál önkény vagy személy ne uralkodhassék, és a Hungaricak szűkebb alpra szorítva a tudományszakok szerinti felállítást ne gátolhassák, de nagy terjedelmű külön könyvtárra se nőhessék ki magukat." Ebből világosan kitétszik: 1. a hungarika-meghatározásnál az önkényes megítélést Eötvös eleve ki akarta zárni; 2. nem volt szándékában a hungarika-anyagból egy külön könyvtárat létrehozni a könyvtáron belül, éppen ellenkezőleg: a hungarika-fogalmat szűkebb alpra – lényegében a történelemre – szorítva, a tudományszakok rendjébe besorolva kívánta a magyar vonatkozású anyagot kiemelten elhelyezni.

E gondolat – mint a müncheni szakrendszer 1848-as Mátray-féle fordításának ismertetésénél már jeleztük – nem volt eredeti: pontos megfelelője volt annak a módnak, ahogyan a müncheni könyvtárban a bajor vonatkozású műveket, a *Bavaricat* kiemelték. Az eötvösi leirat hungarikákra vonatkozó melléklete, mely minden bizonnyal Barna Ferdinánd javaslata alapján készült, esetleg egészen az ő munkája volt, meglepő egyezéseket mutat Mátray fordításával ill. az abban közölt jegyzetekkel.

Mátray

“A müncheni könyvtárban a bajorországi minden tudományos munkákból egy külön egyetemes könyvtár, *Bavarica* cím alatt, állítatott fel, azért ez osztály, a XII. főosztály után, helyesebben tétethetett volna. – Mivel azonban a történeti szak kitünőbb, a bajor országok ide helyeztetek.”

Eötvösi leirat:

“A *Hungaricak* külön általános könyvtárat képeznek, amiért ezen osztály a XII. főosztály végére is helyesen tétethetnék, tekintve azonban, hogy ezen gyűjteményben legkiválóbb a történelmi szak, a *Hungaricak* a *Historia* ezen szaka alá soroztattak.”

Ennek értelmében tehát az elkülönített *Hungarica*-könyvtár tulajdonképpen a *Historia* (Történettudomány) főosztályának egy szakcsoportjává válik s mint látni fogjuk, tárgyában erősen leszűkítve, négy osztályra tagozódik.

A *Bavarica*, ill. a *Hungarica*-meghatározásban továbbra is sok az egyezés az eredeti müncheni szöveggel, bár természetesen a magyar viszonyokra való alkalmazás jelei is megmutatkoznak. Még a közelmúltban is sok vitára alkalmat adó, majd éppen a Széchényi Könyvtár munkatársai által kidolgozott *hungarica*-meghatározás ismeretében³⁶ sem lesz talán haszontalan a nemzeti könyvtár első *hungarica*-meghatározásának részletes ismertetése.

“Idetartoznak:

1. Az irodalom, történet és jogtudomány, amennyiben Magyarországot Erdéllyel, Horvát, Tót és Dalmátországot érdeklík;

2. Minden irat, mely Magyarországot érdeklő valamely tárgy felett történelmi, jogi, vagy irodalmi szempontból értekezik, nem szükséges azonban, hogy a munka szerzője szent István koronájának alattvalója legyen;

3. A *Hungaricak* 4 osztályra szakadnak, és pedig *Hungaria historica*, – *ecclesiastica*, – *litteraria*, – *juridica*...” Ez a meghatározás is a bajor eredeti mintájára készült, a 3. pontban említett négy osztály is azonos, természetesen azzal a különbséggel, hogy a *Hungaria* helyett ott *Bavaria* állt. A Széchényi Könyvtárban e négyhez később még egy ötödiket csatoltak: a magyarországi gyászbeszédét. (*Hungaricae orationes funebres*.) Az osztályok rövidítései: Hung. h. – Hung. e. – Hung. 1. – Hung. j. – Hung. o.f.

Az utasítás szerint "Magyarország alatt értendő mindenkor Erdély, Horvát, Tót és Dalmátország is", vagyis az országhatárok megszábta területi elv érvényesült, azaz a Magyar Szent Korona valamennyi országa, ideértve a középkorban hozzánk tartozó Dalmáciát is. Azok a művek, amelyek nem kizárólag Magyarországra vonatkoznak, hanem kiterjednek az egész ausztriai birodalomra, csak abban az esetben tekinthetők hungarikáknak, ha erre a könyv címlapja is utal.

Mindebből világosan kitűnik, hogy a hungarikákat valóban igen szűken értelmezték: tulajdonképpen csak a történeti és jogi vonatkozású művekre. A Hung. h. Magyarország történetét, a Hung.e. Magyarország egyháztörténetét, a Hung.j. a magyarországi jogtudományt, a Hung.l. a tudomány, az irodalom és a művészetek hazai történetét, valamint ezek intézményeinek magyarországi történetét jelentette. Sem a magyar szépirodalom, de még a magyar nyelvészet sem tartozott a kiemelt hungarika-szakokba, mindkettő a maga tudományszakjába került, bár külön alszakba. Az Aesthetica egyik alszaka volt a "Poetae et Oratores hungarici", P.O. hung. jelzettel, vagyis a magyar szépirodalom; a Philologia egyik alszaka a "Linguae hung. et affines" L. hung jelzettel, vagyis a magyar és rokonnyelvű népek nyelvésze. Nem ismerték el a szerzői hungarikum fogalmát sem: "...nem szükségképp Hungaricum mindaz, amit magyar szerző írt; így például nyelvészeti dolgozatok kivétel nélkül a II. főosztályba (Philologia) tartoznak, habár magyar szerző által íratlak, sőt ha a magyar nyelvre vonatkoznak is." Ezt megerősíti a következő magyarázat: "Kivétel alá esnek némely tárgyak, melyek célszerűbben állíthatatnak fel illető szakukban, p.o. politikai hírlapok, magyar nyelvészet, magyar szépirodalom; stb. *mivelhogy oly túltengést ideznének elő a Hungaricákban, hogy a tudomány szakok szerinti felállítás illusoriussá válhatnék, mert a Hungaricák voltaképpen tudomány szakot nem képeznek.*" (Kiemelés tőlem) Itt érhetjük tetten azt az ellentmondást, amit egy egyetemcs gyűjtőkörű könyvtárra kidolgozott szakrendszernek egy speciálisan nemzeti gyűjteményre való alkalmazása eleve magában hordott: ha következetesen alkalmazzák, szétfeszíti a szakrendszer kereteit s a csoportosítás aránytalanú válik, ha a patriotika fogalmát szűkítik le, nem jön létre az egységes nemzeti gyűjtemény. Itt az utóbbi módot választották, az egység megteremtését a később elkészítendő szakkatalógusra bízva: "Rendszeres catalogus készítésénél azonban, mely műtét a Hungaricákon fog megkezdetni, 'magyar' és 'Magyarország' alatt fog felvétethetni mindaz, ami a tudomány szakok szerinti feállításnál maga szakába soroztatott." Más kérdés, hogy ennek a szakkatalógusnak elkészítésére soha nem került sor.

A hungarikák kezelésére vonatkozó melléklet a továbbiakban részletesen felsorolja, hogy milyen tárgyú műveket kell az egyes "Hungarica" osztályokba sorolni. (Csak érdekességként jegyezzük fel, hogy a Hung. I. osztályának 9. pontja: A Magyar Nemzeti Múzeum ügyei.)

3. A könyvek *szakrepertóriumba* való bevezetése és a polcon való végleges felállítása jelentették a feldolgozó munka befejező fázisát. Az eddig ideiglenes sorsorba rendezett könyveket most kellett szakok szerint szétválogatni. Ez a művelet a

már eleve szakrendbe állított címleírások segítségével történhetett. A szakrendi felállítás értelmében a könyvek először főosztály, ezen belül a megfelelő tudományszak (alszak), ezen belül 3 féle méret (ív-, negyed- és nyolcadrét) szerint, majd a méreten belül betűrendben kellett a polcokra kerüljenek. Az így felállított állomány rendjének megfelelően rendezték a kész címleírásokat is, s ezeket rövidítve írták be a szakrepertóriumokba. Mivel minden szakon belül 3 méret volt, a 111 szakhoz 333 kötet szakrepertóriumra volt szükség, így a repertóriumok pontosan tükrözték a raktári állományt, végeredményben helyrajzi katalógusként szolgáltak. (A gyakorlatban azonban nem nyitottak valamennyi mérethez külön kötetet: a legtöbb szaknál – kivéve a legnagyobbakat – egy kötetben belül szerepelt, helykihagyással, mindhárom méret.) Az egyes tételeket beszámozták, mind a repertóriumban, mind a könyvön, így alakult ki a könyv végleges raktári jelzete. Ekkor az ideiglenes beszámozást megszüntették. Az utasítás pontosan megszabta a raktári jelzet elhelyezését a könyvön, valamint a könyv lebélyegzésének módját is. A későbbi szerzeményekre számítva, mind a raktári polcokon, mind a szakrepertóriumban üres helyeket kellett hagyni, maga a beszámozás is kihagyásokkal történt. Az új szerzemények beékelését úgy végezték, hogy az új könyv részére először a kihagyott sorszámokat használták fel, majd ezek betelte után az újonnan érkezett mű a közvetlenül felette álló régi tétel sorszámát kapta meg és megkülönböztetésül egy betűt kellett hozzá írni "exponensként". (A betűt úgy kellett kiválasztani, hogy a később érkezők az eredeti tételhez viszonyított megfelelő közelségű betűt kaphassák.)

Eötvös természetesen gondolt "tudományos igényeknek megfelelő rendszeres (reál) Catalog készítés"-re is, megvalósítását azonban későbbre halasztotta, amikor már a könyvtári személyzet felkészültsége ilyen fontos és nehéz feladat elvégzését is lehetővé teszi. Mindenesetre Eötvös realitásérzékét dicséri, hogy nem volt szándékában a szakkatalógus készítését kezdő napidíjasokra bízni.

Eötvös a továbbiakban úgy rendelkezett, hogy a különgyűjteményekkel, melyek ekkor önálló főosztályokat képeztek (pl. metszetek, könyvmatok, fényképek, családi címerek, stb.) addig nem kell foglalkozni, amíg a minisztérium ezekre nézve is részletes utasítást ki nem ad. Az addig különálló térképgyűjteményt viszont a földrajzi szakkal együtt a történettudomány főosztályába kellett bedolgozni.

Eötvös intézkedett arról, hogy a könyvtár különlegesen értékes és ritka darabjait a jövőben külön szekrényben, üveg alatt kell tartani, hogy a közönség azokat láthassa. A feldolgozás során előkerülő értékes és ritka darabokat is külön kellett válogatni, "Rariora" jelzettel ellátni, zár és őrizet alatt tartani.

Befejezésül Eötvös szigorú rendelkezést adott ki a könyvtárhasználat tudományos jellegének megőrzéséről. A már sokak által idézett intelm elősorban Mátray Gábornak szólt, nyilván nem ok nélkül: "Erélyétől és rendszeretétől elvárom, hogy az olvasdát mulató helyé (időtöltés helyévé) alásülyedni nem engedendi, és azok megrendeléseinek foganatosítását állhatatosan megtagadandja, kik az olvasdában az időt csupán mulattató olvasmányok, képes könyvek s effélék forgatásával tölteni kívánják."

Az eötvösi leirat összesen 6 mellékletre hivatkozott, ezek közül 5 található ma is az irat mellett: 1. rövid címléírasi utasítás, kinagyított rovatolt "címlapon"; 2. a müncheni szakbeosztás sémája, már nyomtatott formában; 3. utasítás a hungarikák osztályozására; 4. utasítás a könyvek bekötésére, a müncheni könyvtár kötetési szabályzata szerint; 5. példák a címléírásra (rég, Mátray Gábor-féle címléivétel és ugyanazon mű müncheni felvétele). Hiányzik a hatodik, amely a szakrepertórium készítésére adott mintát.

Annak bizonyosságául, hogy Eötvös József mennyire személyes felelősségének – nyugodtan leírhatjuk: szívügyének – érezte a Nemzeti Múzeum Könyvtárának új-járendezését, az a levél szolgál, amelyet 1869. jan. 31-én intézett Széchényi Pálhoz, Széchényi Ferenc utolsó életben lévő fiához. Széchényi Pál (1789–1871), mint az alapító fia és a Széchényi család szeniora, gyakorolta az alapítványhoz fűződő jogokat, amelyek ezidőszerint a könyvtár örének, egy irnokának és egy szolgájának személyére teendő javaslatból álltak. (A kinevezés már a miniszter jogköréhez tartozott.) Ebben a levélben Eötvös kifejtette álláspontját a könyvtárral kapcsolatban: "Köztudomású, sőt a napisajtó által több ízben szőnyegre hozott tény, hogy a m. nemzeti múzeumban létező országos könyvtár ... jelen állapotában nem hozhatja azon gyümölcsöt, melyet a nemzet a legválogatottabb szellemi kincseket magában rejtő, s idő folytán a nemzet költségén is tetemesen gyarapított ily nagyszerű adománytól méltán elvárható".³⁷ A könyvtárban a feldolgozó munka igen lassan halad, mivel "1. a rendelkezésre álló munka és pénzerő a feladat terhével és terjedelmességével helyes arányban nem áll, 2. mert a könyvek felállításának műtétét sajátképeni rendezési eszme nem lengi át, maga a felállítás pedig nagyon gyarló vezérelvek alapján vétetett folyamatban." A továbbiakban Eötvös részletesen ismerteti intézkedéseit, bizonyítva egyúttal azt is, hogy azok a Széchényi Ferenc által kiállított alapító levéllel ellentétben nem állnak. Utal azonban arra, hogy a Széchényi-féle nyomtatott katalógusokban követett szakrend felett eljárt az idő, azóta a könyvtár is jelentősen gyarapodott, "az irodalom egészen új ágai keletkeztek, a könyvtár tudomány lényeges változáson ment keresztül, s a magyar irodalom akkoron még alig sejtett fejlődést nyert; mi által a könyvtárnak kor- és szakszerű rendezése immár elodázhatlan kívánalommmá vált." Annak érdekében, hogy "a tervezett rendezés a lehető legjobb sikerrel eszközöltessék, legcélszerűbbnek találtam azt, valamely már tetteleg érvényben álló és megpróbált rendszer szerint eszközöltetni." E szavak újra csak azt bizonyítják, hogy Eötvös választása tudatosan esett a müncheni könyvtár szakrendszerére, mely könyvtárat világhírűnek és "a jelen kor könyvészeti igényeinek megfelelően rendezett"-nek nevez a levélben. A továbbiakban az is kiderül, hogy Eötvös a Széchényi Könyvtárban alkalmazott rendszert mintául szánta az ország többi könyvtárainak rendezéséhez. A Münchenbe kiküldöttek "az ott divó rendszert a Széchényi-országos könyvtárba átültethessék, s azt oly karba helyezhessék, hogy hazánk többi rendezetlen könyvgyűjteményei felállításánál mintául szolgáljon. ..." – írja levelében.³⁸

Az egyes munkafázisok részletes ismertetése után Eötvös kifejtette, hogy a "rendezés több évet veendő igénybe, mely idő azonban parányinak bizonyuland be

az elérendő eredménnyel, és azon idővesztéssel szemben, melyet a nemzetnek, és a tudományosságnak eddig eltűrniök kellett. Elvégre is tényné váland a 66 éves pangásnak véget szakító rendezési eszme, s az idétlen halmazból szerves testté átalakított s úgy szólván új életre ébresztett Széchényi országos könyvtár fennem hirdetendi nagylelkű alapítója, és nemzetségének dicsőségét.” Levelét tájékoztatásul s azon szándékkal küldte el, hogy a benne foglaltaknak a Széchényi család irattárában is nyoma legyen – fejeződik be Eötvösnek Széchényi Pálhoz intézett levele.

A müncheni szakrendszer helyi átdolgozása

Az eredeti müncheni szakrendszer a tudományok összességét 12 főosztályba s ezen belül 182 szakba sorolta. A főosztályok az alábbiak voltak:

I. Encyclopaedia	VII. Philosophia
II. Philologia	VIII. Aesthetica
III. Historia	IX. Politica
IV. Mathematica	X. Medicina
V. Physica	XI. Jurisprudentia
VI. Anthropologia	XII. Theologia

Egy-egy főosztályon belül a szakok száma meglehetősen egyenlőtlenül oszlott meg: a legkevesebb volt a 3, a legtöbb a 41. A leginkább kidolgozott főosztály a Historia és a Theologia voltak, az elsőben 41, az utóbbiban 38 szak volt. A 19. század eleji viszonyokat tükrözi, hogy a 182 szakból mindössze 14 jutott a természettudományokra, két főosztály: a Mathematica és a Physica között megosztva. Tulajdonképpen idesorolhatjuk még az orvostudományok főosztályát is. (Medicina), mely 8 szakból állt. Meglehetősen részletesen volt még kidolgozva a Philologia főosztálya (18 szakkal), amely a nyelvészetén kívül a görög-római klasszikusokat is magában foglalta, valamint a jogtudomány (Jurisprudentia), mely 16 szakra oszlott. Ezek az arányok megfelelnek a tudományok korabeli fejlettségi szintjének, más könyvtári szakrendszerek sem juttattak ekkor nagyobb teret a természettudományoknak.³⁹

Barna Ferdinánd feladata a szakok számának csökkentése volt, ezt összevonásokkal érte el. Magától értetődik, hogy azokban a főosztályokban csökkentett erőteljesebben, amelyek a legtöbb szakkal rendelkeztek, így a teológia szakjainak száma 21-el, a történettudományé 18-al, a jogtudományé 10-el lett kevesebb. Barna Ferdinánd összevonásai logikusak, értelemszerűen alkalmazkodnak a magyar viszonyokhoz, ill. a Széchényi Könyvtárban meglévő állományhoz. Néhány példa a történettudomány területéről: a Genealogia és a Heraldica szakot közös szakba vonta össze, a Chronica szakot megszüntette és anyagát a megfelelő történeti szakokba osztotta. Franciaországnak négy helyett egy szakot biztosított, hasonlóképpen

egyetlen szakot Németországnak; Belgium, Spanyolország, Portugália, Svájc és a Skandináv országok történetét összevonva H. rel. (Historia reliquarum gentium Europaeum) azaz A többi európai népek története c. szakba. A történettudomány a hungarika szakok bevezetésével bővült a minisztérium már ismertett szabályzatának megfelelően. A nyelvtudomány (Philologia) volt az egyetlen főosztály, ahol Barna nem összevont, hanem jelentősen átdolgozott, sőt bővített. Barna Ferdinánd kiváló nyelvész volt s ez meglátszik itteni módosításain is: Gulyás Pál szavaival élve "a módosítások a rendszer határozott előnyére váltak."⁴⁰ Barna pl. a müncheni summás *Linguae asiaticae* (ázsiai nyelvek) csoportjából 4 szakot képzett: 1. árja nyelvek; 2. magyar és rokon nyelvek; 3. török-tatár nyelvek; 4. turáni nyelvek. A "többi nyelvek" (*Linguae reliquae*) csoportjából külön szakba emelte a szláv nyelveket, míg a klasszikus auktorok csoportjában a különálló "héber szerzőket" a "keleti szerzők" csoportjába olvasztotta. Az *Aesthetica* szakjában az egyes nyelvek szépirodalmi alkotásait tartalmazó alosztályok között természetesen képzett egy külön alosztályt a magyar irodalmi alkotások számára (*Poetae et oratores hungarici*, P.O. hung. jelzettel), kiemelve azt a *Poetae et oratores reliqui*, az egyéb nyelvek irodalmából.

Kevésbé szerencsések Barna Ferdinánd beavatkozásai a természettudományi szakokban: az amugyis szűkreszabott *Mathematicánál* úgy sikerült a szakok számát felére csökkentenie, hogy a csillagászatnak szánt 3 szakot megszüntetve, az egészet a *Mathematica universalis*-ba osztotta. A *Physica* szakjában az összevonások következtében pl. egy csoportba került a vegytan az alkimiával.

A Barna Ferdinánd-féle átdolgozást, – a Magyar Könyvszemlében 1876-ban közzétettnek megfelelően – a mellékelt táblázat szemlélteti. Ez a változat, amelynek alapján végülis a könyvtár rendezése történt, nem mindenben egyezik az Eötvös-féle leirat mellékleteként megőrzött, nyomtatott szakbeosztással. Ez utóbbiban pl. a *Philologia* szak még a münchenivel való egyezéseket mutatja, Barna Ferdinánd tehát később, menetközben dolgozta át a nyelvészeti szakot.

A müncheni szakrendszer tartalmi ismertetését – annak leírását, hogy milyen tárgyú művek kerültek az egyes főosztályokba, ill. szakokba – részletesen közölte Gulyás Pál már többször hivatkozott művében. Egy rövidített ismertetést azonban itt is szükségesnek tartunk, mivel az egyes szakok tartalma, mai szemmel nézve, nem mindig magától értetődő.

I. *Encyclopaedia*. – Idekerültek az irodalomtörténet, a tudományos intézmények és tanintézetek története, könyv- és könyvtártörténet, irodalmi folyóiratok, általános enciklopédiák és lexikonok, akadémiai és tudományos társaságok iratai, több tudományszakot érintő gyűjteményes művek. (A müncheni rendezés idejében ide kerültek a vegyes tartalmú periodikumok is, ezeket később kivették a könyvek közül az irodalmi folyóiratokkal együtt.)

II. *Philologia*. – Nyelvtudomány. Görög, római, keleti és héber klasszikus szerzők művei. Paleográfia.

III. Historia. – A történettudományon kívül a földrajz is, a térképgyűjteménnyel együtt. Életrajzok. E tudományok alszakjait képezték a hungarika-szakok.

IV. Mathematica. – A matematika és geometria mellett ezek alkalmazott területei is (csillagászat, geodézia, optika, statikai és dinamikai gépek, stb.) Építészet. (De: antik műemlékek a történettudományba, újabkoriak a művészetekhez, a magyarok a Hung. hist. szakba, a hadi építészet a Politica főosztály hadügyi szakjába. E példa egyben szemlélteti a szakbesorolás s ennek megfelelően a visszakeresés bonyolultságát is.)

V. Physica. – A fizikán kívül a kémia az alkímiával, a természetrajz (növénytan, állattan, ásványtan), mezőgazdaság, ipar, bányászat, kereskedelem.

VI. Anthropologia. – A tulajdonképpeni antropológián kívül a néprajz, a pedagógia, a sport és a játék. (Idekerültek a civil társadalom szerveződési formái, pl. az egyesületek, a nőkérdés, de az általános kiállítási katalógusok is.)

VII. Philosophia. – Filozófia, pszichológia, etika.

VIII. Aesthetica. – Esztétika, szépirodalom, képzőművészet (építészet és könyvművészet kivételével), színművészet, zene.

IX. Politica. – Politika, közigazdaság, szociológia, közrendészet, hadügy.

X. Medicina. – Orvostudomány, gyógyszerészet, állatorvoslás.

XI. Jurisprudentia. – Jogtudomány. (A magyarországi jogtudomány kivételével.)

XII. Theologia. – Vallás. (A magyarországi teológia és egyháztörténet kivételével.)

Míndezt részletesen kifejtve és magyarázva tartalmazza az a korabeli, bekötött kézirat, amely három példányban maradt fenn s a teljes feldolgozási folyamat gyakorlati munkaeszközéül szolgált. Elkészítésére még Eötvös leirata adta az utasítást.⁴¹ A müncheni osztályozási terven kívül címléírasi szabályzatot, a könyvek felállításának szabályzatát és a az egyes szakok "betűjegy-szerinti alfabetaikus átnézeté"-t tartalmazza. (Pl.: Acad. I.6. – azaz a tudományos akadémiák kiadványai az I. főosztály 6. szakjába kerülnek.)

A könyvet egyértelműen meghatározó raktári jelzet – müncheni mintára – jelölte a főosztályt (római számmal), következett az illető szak latin elnevezésének rövidítése, pl. Lingua latina: L. lat., Mathematica universalis: Math. u., Jus criminale: Crim. Ehhez járult az ivrét megjelölése, majd arab számmal a könyvnek a betűrendben elfoglalt helye szerinti sorszáma. (Pl. V. Phys. 8° 1076 d ... A. Humboldt Kosmos c. művét jelölte.) E jelzet (szignatura) rákerült mind a könyvre (ráragasztott címkével), mind a címléírást tartalmazó, negyedíves nagyságú rovatolt u.n. "címlap"-ra.

A három kézirat közül az alappéldányban van a legtöbb utólagos javítás, betoldás, itt-ott szövege is bővebb. Itt is találjuk a Philologia szakban annak nyomát, ahogyan a nyelvész Barna Ferdinánd a nyelvtudományi szakokat a münchenitől eltérően átdolgozta. Menetközbeni bejegyzések, változtatások a két másolati pél-

dányban is található. A szakosztályok részletezésénél felhasználták Mátray fordítását, de az egyezések ellenére Barna Ferdinánd szövege logikusabb, összefogottabb, magyarázó jegyzetet is többet ad.

Említésreméltó még az az itt található "Átnézet", amely a könyvtár különböző gyűjteményeinek korabeli felosztását adja, meghatározva az egységesített könyvtár új arculatát.⁴² Eszerint a könyvtár két fő részre oszlott:

I. A tudományszakok 12 főosztályára

II. Különleges általános könyvtárakra (különgyűjteményekre)

Ide tartoztak:

1. a klasszikusok (görög, római és keleti szerzők)

2. a Hungaricák

E két általános könyvgyűjtemény azonban a fenti 12 főosztály közé, a megfelelő főosztályba került: a klasszikusok a Philologia, a hungaricák a Historia alá

3. Manuscripta et autographa (kéziratok)

4. Diplomata (oklevelek)

5. Incunabula cum anno, sine anno (ősnymtatványok évvel, ill. év nélkül)

6. Xylographa (fametszetek)

Impressa membranacea (hártya-nyomtatványok)

Calcographa (réznyomatok)

Rariora (ritkaságok)

Remota (zárt anyag)

Erotica

Cimelia (drágaságok)

Sinica (kínai nyomtatványok)

7. Dupla

A periodikumok ebben a felsorolásban még nem képeztek külön gyűjteményt, a kor szokásának megfelelően mint vegyes tartalmú kiadványok a tudományszakok I. főosztályába, az általános művek közé kerültek (I. Encyclopaedia.) A politikai tartalmú hírlapok helye a III. Hist. főosztályban az Ephemerides politicae szakban volt.

A feldolgozó munka menete

A feldolgozó munka menetét Barna Ferdinánd leírta a Magyar Könyvszemlében megjelent cikkében. Feltűnő, hogy az egyes munkafázisok nem egyeznek pontosan az eötvösi leiratban foglaltakkal. Barnának ugyanis menet közben egy lényegesen egyszerűbb eljárást dolgoztak ki: nem látták el ideiglenes számsorral a könyveket, hanem a kész "címlapokat" (a címleírásokat tartalmazó címfelvételeket

– a továbbiakban ezeket a mai szaknyelvnek megfelelő kifejezéseket használjuk), mind a fő-, mellék- és utaló-lapokat betették a könyvekbe, amelyek a polcra már szakok, ezen belül méret szerint osztályozva kerültek. Amikor a teljes állomány "címlapozása" (címfelvétele) elkészült, megkezdődhetett a három méreten belül (ívrét, negyed-, ill.nyolcadrét) a betűrendezés, és ennek megfelelően a végleges beszámozás. (A beszámozásnál egy szakon belül mindhárom méretnél újra kezdődött a betűrend, a beszámozás ellenben helykihagyással történt.) Csak ezután vált el a címfelvétel és a könyv, s kezdődött meg ugyanebben a sorrendben a címleírások alapján a szakrepertóriumokba való bevezetés. Ilymódon Barnaéknak sikerült kiküszöbölniök az ideiglenes beszámozás műveletét, ami egyébként is csak egy kiegészítő munkamozzanat lett volna. Mindez Barna Ferdinánd kitűnő gyakorlati érzékét, a könyvtári munkában való jártasságát bizonyítja. A szakrepertóriumokba rövidített címleírások kerültek (szerző, rövid cím, kiadás helye és éve, kötetszám) s minden mű után több helyet üresen hagytak a később érkező gyarapodás számára. Az előrenyomatott, rovatolt lapok oldalanként kéthasábosan 16-16 mű felvételére adtak lehetőséget. Az idők során – kb. az 1920-as évek elejéig – egyes lapokon betelt valamennyi rovat, máshol bőven maradt még üres hely. A kötetek első lapján (lapjain) feltüntették a főosztályba tartozó szakokat, a tárgyi besorolást sok helyen magyarázó jegyzetekkel is megkönnyítve. Az eredeti szakrepertóriumok 132 kötete ma is megvan a Széchényi Könyvtárban s munkaeszközüül szolgál mind a mai napig.^{42/a} A munka befejező részét a címfelvételek (fő-, mellék- és utaló-napok) egységes betűrendbe való rendezése s ezzel a könyvtár betűrendes alapkatalógusának létrehozása jelentette. A negyedív nagyságú címfelvételeket vastag, könyvalakú tokokban helyezték el. Ezek állványokra rendezve egy teli könyvespolc benyomását keltették. A tokok gerincén kis pajzsokon jelölték a betűrend-től -igjét. Több mint egy fél évszázadon keresztül ez volt a Széchényi Könyvtárban a katalógus kizárólagos formája, s korlátozott használata még ezután is sokáig fennmaradt. (A tokok számáról csak 1884-es adatunk van: ekkor 650 tokban fért el a betűrendes katalógus.)

A feldolgozó munka 1869 januárjában indult Barna Ferdinánd vezetése alatt. Az első három évben 10 napidijas, un. "díjnok" állt rendelkezésre, akiknek a könyvtárrendezés szabályzatából vizsgát kellett tenniök. A napidijasok elsősorban a pesti egyetem bölcsészettudományi kara hallgatóinak soraiból kerültek ki és 1 forint napidijat kaptak. Közülük hárman lettek később a könyvtár kinevezett dolgozói: Eötvös Lajos, Tipray Tivadar és Major Lajos.⁴³ A többiek közül Bassó Ármin az Országgyűlési Könyvtár első könyvtárnoka lett, Likaveczi János az Akadémiai, Páldy Lajos az Egyetemi könyvtárnál nyert alkalmazást.⁴⁴ Barna Ferdinánd keze alól tehát egész könyvtáros nemzedék került ki, akik továbbvitték a Széchényi Könyvtárban alkalmazott rendezési elveket és az ott elsajátított munkamódszereket. De más pályákon is kitűntek az egykori napidijasok: Simonyi Zsigmond pesti egyetemi tanár, Évva Lajos a Népszínház igazgatója, Zsilinszky Endre a szarvasi főgimnázium igazgatója, Boynychich Iván a zágrábi múzeum régészeti osztályának lett munkatársa.⁴⁵ 1872-től csökkent a napidijasok száma, 1873-ban már csak öten voltak s valószínűleg ennyi, vagy még kevesebb volt számuk a következő két

12, 298.
Or. Spec.

Schröck (= Sambegy) Ferensz:
Egyetemes világtörténel. 1-3. kötet. III.^{ik}
kötet. Pest 1862-1864. in 8.º Volumina 3.

(Musei)
Vide etiam sub: Sambegy.

Miss. Univ?

Régi címfelvétel

évben. A másodsegédőr Supala Ferenc⁴⁶ eredetileg négy hónapig működött volna közre a rendezési munkálatoknál, a minisztérium azonban többször meghosszabbította megbízását, amely végülis két évig tartott, 1869 áprilistól 1871 áprilisáig. A könyvtár-rendezéshez volt még beosztva a két könyvtári szolga közül az egyik s 1870 januártól részmunkaidőben a másik is. A szolgák közül külön is meg kell emlékeznünk Mosonyi Antalról, aki húsz évig állt a Könyvtár szolgálatában s különösen nagy érdemei voltak a könyvtárrendezési munkálatokban. A *Magyar Könyvszemle* nekrológja 1889-ben így emlékezett meg róla: "Nyílt, gyakorlati esze hamar kiismerte magát a müncheni rendszer titkaiban. A rendezés alatt a könyvtár minden könyve az ő kezén ment keresztül, ő emelte ki a rendezetlen tömegből a lajstromozandó könyveket és ő állította fel ismét a lajstromozottakat a szekrényekben. Hasonlóképpen a kettős példányokat is ő helyezte el a kiselejtezettek közé. Ezen művelet által sok könyvnek a címét megjegyezte magának, s 20 évi szolgálatában a rendezésnél szerzett ismereteit annyira gyarapította, hogy ezekkel és a könyvtár technikában szerzett tapasztalásával a könyvtárnak és a közönségnek igen hasznos szolgálatokat tett. Ügyessége és könyvtárnoki temperamentuma közmondásossá vált. Ő a könyvtári gépezetben egy alárendelt, de fontos kerék volt, ..." ^{46/a} Mátray Gábor rendelkezésére csak egy segéderő, a kiségitő szolgából 1869-ben írnokká előléptetett Décsy István könyvkötő állt. ⁴⁷ Ő sem sokáig, 1871-től már sokat betegeskedett s augusztusban elhunyt. Utóda az 1871. nov. 20-án kinevezett Tipray Tivadar lett, aki tehetséges és szorgalmas könyvtárosnak bizonyult. ⁴⁸ Érthető, hogy Mátray Gábor 1870. jan. 3-i feljegyzésében így panaszkodott: "...megfosztva látom magamat a segéderőktől s mind az olvasda teendői, mind más munkák végzése kétszeresen súlyosodott rám." ⁴⁹ 1869-ben munkaerő hiányában a könyvek szokásos évi portalanítása is elmaradt – írja jelentésében. Egy magánlevélben 1871-ben igen keserűen írt, mentegelve magát késői válaszáért: "Azon mostoha és nyomasztó körülmények, melyek közel három év óta múzeumi hivatalomat folyvást tartólag terhelik, okozzák azt. [T.i. a késedelmet.] Hiszen e hónap elsejétől kezdve éppen magamra vagyok hagyva. Szolgámnak hadi gyakorlatokra kellett berukkolni; írnokom [Décsy István] a múlt hónapban meghalt; egyik segédem fél év előtt visszaadatott ugyan [Supala Ferenc], de most ez is hatheti szabadságra ment el; így tehát a könyvtár körül folytonosan teendő sok munkát magamnak kell ismét, úgy mint lehet, végeznem. Ez jelenlegi állása a Széchenyi országos könyvtár első és fő őrének. Képzelheti Ön, mily kedves állomás az ilyen." A jövőben sem fog tudni hamarabb írni, mivel "...sok mindenféle teendőm annyira terhel, miszerint csak az éji órák közül ragadhatom el egyiket vagy másikat mellékes irományok s levelezések végzésére." ⁵⁰ A két korábbi napidíjas kinevezése – Tiprayé ugyanezen év novemberében, Major Lajosé 1872 május 16-tól – némileg enyhített a helyzeten.

A Nemzeti Múzeum vezetésében 1869 tavaszán következett be a változás: Kubinyi Ágoston nyugdíjazását követően március 4-től Eötvös József miniszter Pulszky Ferencet nevezte ki az intézet igazgatójává. Ezzel végetértek a négy éve folyó hírlapi támadások és az utódot illető találgatások, akik között – Xantus János,

Rómer Flóris, Henszlmann Imre, Ürményi József mellett – maga Pulszky is szerepelt már 1865-ben.⁵¹ Pulszky Ferencsel (1814–1897) a reformkori nagy nemzedék egyik utolsó tagja jutott végre méltó pozícióba. Az ő széleskörű műveltsége, európai horizontú tájékozottsága, lendületes aktivitása garanciát jelentettek arra, hogy a Nemzeti Múzeum kikerül eddigi kisszerűségéből s a patriarchális viszonyokat egy korszerűen fejlesztett tudományos intézet váltja fel.

A minisztérium részéről Eötvös József folyamatosan figyelemmel kísérte a könyvtárban folyó munkát: "E rendezés – írja a *Magyar Könyvszemle* 1889-ben – Eötvös Józsefnek nagyon szíven fektött, ki a rendezési munkálatok haladásáról többször személyesen győződött meg."⁵² Korai halála – 1871. február 2-án – megakadályozta, hogy a munka befejezését megérhesse.

A könyvtárrendezési munkálatokban Villecz Kamill mint kirendelt miniszteri biztos működött közre. A rendezés negyedik évében azonban hivataláról leköszönt s ezután a minisztérium a felügyeleti teendők ellátásával is Barna Ferdinándot bízta meg, aki ezt két évig végezte. Villecz Kamill működéséről nincsen adatunk, szerepe nyilvánvalóan adminisztratív jellegű volt. Annál inkább meg kell emlékeznünk Hegedüs Candid Lajos miniszteri osztálytanácsosról, aki a könyvtár-rendezés ügyének érdemi irányítója volt s akiről Barna Ferdinánd azt írta, hogy a Nemzeti Múzeumban a reformok "az ő erélyes közreműködésével, nem kis akadályok leküzdése után" kezdődtek meg és "ügyszólván szemelattára s közvetlen befolyásával" hajtottak végre.⁵³ Pulszky Ferencnek róla írt nekrológja plasztikusan festi le ezt a sokoldalú férfit, akihez hasonlók – írja Pulszky – az előző nemzedékben "nem voltak ritkák s anélkül, hogy őket szakembereknek nevezhetnők, általános művelődésük következtében képesek voltak a legkülönbözőbb szakokban sikerrel működni."⁵⁴ Hegedüs Candid Lajos kiváló teljesítményt nyújtott mind Eötvös, mind Trefort minisztersége alatt, s bár "a világ az érdemet a miniszternek tulajdonítja – írja Pulszky – kinek minden esetre legnagyobb érdeme, ha sikerül neki magát ily férfiakkal körülvenni, kik képesek eszméit felfogni s részletesen kidolgozni." A korszak kulturális életében –elsősorban a közgyűjtemények fejlesztése és a műemlékvédelem területén – Hegedüs munkássága valóban meghatározó jellegű volt. Ő "vette szívére a Nemzeti Múzeum és galleria ügyét" – folytatja Pulszky-s "mulatságnak tekintette, ha a Nemzeti Múzeum s könyvtár ügyeivel foglalkozhatott, gyakran látogatta meg ezen intézeteket s melegen érdeklődött kifejtésük iránt; de el is búsult, ha az azokra szánt s a költségvetésjavaslatba előirányzott nem nagy összegeket a pénzügyi miniszteriumban oly férfiak törölgették, kiknek művészetről, tudományról s annak befolyásáról az életre s a nemzet művelődésére semmi fogalmuk sincs, csupán takarékosági szempontból a logika ellenére is törölgették és redukáltatták, de azért mégis időről-időre történt némi haladás..." Pulszky végül felvillantja a magánosan, család nélkül élő férfi képét, aki esténként otthonában bibliofil szenvedélyének, bibliográfiai kedvteléseinek áldoz s még a késő esti órákban is az általa felügyelt művelődési intézmények munkatársait fogadja hivatalos ügyekben. Hegedüs Candid Lajos kétségkívül hivatásának és munkájának megszáll-

lottja volt s annál is inkább illő megemlékeznünk róla, mivel a nagyformátumú vezető mögötti második ember, a részletek kidolgozója és hűséges végrehajtója személyét az utókor rendszerint említetlenül szokta hagyni.

A munka érdemi része azonban s egyben felelőssége is Barna Ferdinándra hárult. Hazai viszonylatban ő volt ekkor az egyik legképzettebb könyvtáros, aki a rábízott hatalmas feladatot pontosan és lelkiismeretesen hajtotta végre. Segítette e munkában széleskörű nyelvtudása is: Barna Ferdinánd valamennyi fontosabb európai nyelvet ismerte s mint nyelvésznek, speciális szakterülete volt a finnugor népek nyelve, ősvallása, egész néprajza. Több volt ő, mint egyszerű könyvtáros: tudós nyelvész volt s tehetsége, tudása képesítették volna arra, hogy a kor legelső tudósai között foglaljon helyet. Rendkívüli szerénysége, a kortársak szerint "naiv félenksége" azonban komoly akadályai voltak egy sikeres tudós pályának. A Széchényi Könyvtárnak mindenesetre szerencséje volt, hogy ez a nagytudású, szerény ember megmaradt a könyvtár falai között s tudományos dolgozatain és Kalevala fordításán kívül minden energiáját a könyvtárrendezésnek szentelte.⁵⁵

Barna Ferdinánd emberileg nem volt könnyű helyzetben: végülis volt főnöke háttárbe szorításával, mégis vele egy fedél alatt s bizonyos kapcsolódási pontokon együttműködve kellett a nagy munkát szerveznie és irányítania. Mindez nem mehetett végbe surlódások nélkül s emberileg nagyon is érthető Mátray sértődött magatartása, időnkénti kifakadása. Jellemző erre az az eset, amikor a minisztérium 1869 májusában Eötvös Lajos felvételét ajánlotta a könyvtárba az olvasóterem körüli teendők ellátására Mátray Gábor mellé.⁵⁶ Eötvös Lajos kérvényét Pulszky utasítására Mátray véleményezte, aki szokatlanul éles hangon tiltakozott az olyan látszatsegítség ellen, aki bizonyosan "csak immel-ámmal" fog dolgozni s majd "csak akkor jövend a hivatalba, mikor neki tetszeni fog, vagy iskolai s katonai teendői engedik." (Eötvös Lajos ekkor még teológiai tanulmányokat folytatott s önkéntes katona is volt.) Mindenesetre nagy merészség (és talán végső elkeseredés) kellett ahhoz, hogy valaki a miniszter rokonának állást kérő levelére így reagáljon. Felpanaszolja Mátray, hogy nincs beavatva a minisztérium számdékaiba a könyvtár jövőbeli viszonyait illetőleg, de miután legújabbán arról értesítették, "hogy könyvtárunknak már általam rendezett nagyobb része is ujólag lajstromozandó, s ekkor az olvasda is bezárandó lesz – nem csak célszerűtlennek látom eddigi munkáim teljes kiterjedtségében további folytatását, hanem egy új hivatalnoknak betanítását, a régi rendszer ismerete és kezelésébe vezetését is fölöslegesnek tartom." Ebben a "nem normális állapotban" véleménye szerint Eötvös Lajost sokkal célszerűbb lenne az új rendszerű feldolgozási munkáknál alkalmazni, vonja le a végső következtést Mátray.⁵⁷ Így is lett – Eötvös Lajost Barna Ferdinánd mellé osztották be.

Az elmondottak világosan érzékeltetik azt a munkahelyi légkört, amelyben Mátray Gábornak és Barna Ferdinándnak dolgoznia kellett. Kettejük közül mégis Barna Ferdinánd volt kedvezőbb helyzetben, hiszen maga mögött tudhatta a minisztérium és a Múzeum új igazgatója, Pulszky Ferenc támogatását és bizalmát,

Schroch Jereux	III H un. Stam.		8°
	Egyetemes világtörténet 3 kött.	Poxsony 1862- 1863. Kilian.	
	1 ^o kötet 0 köv. Harmadik javított kiadás. ¹⁸⁶³ 272 l. 2 ^o kötet Középkor. Harmadik javított kiadás. 1864. 185 l. 3 ^o kötet. Új. Kor. Második javított kiadás. 1863. 1 l. vel 260 és 1 l.		
ma gyar.	Poxsony sz. Kir. város polgár mestere. hiva sala.	Kilian.	

Müncheni szakrendszerű új címfelvételek

<p>Somhegyi Jenő</p>	<p>III</p>	<p>St. un.</p>	
	<p>Egyetemes világtörténet</p>		
	<p>V. ö. Schöck Jenő</p>		

Utaló cédula a müncheni szakrendszer új címfelvétnél

míg Mátray már csatát veszve folytatta utóvédharcait. Ennek ellenére az utolsó percig is becsületesen szolgálta az intézményt, a számára életfeltételt jelentő könyvtárat.

A feldolgozás számszerű részeredményeiről az első időszakban pontosan tájékoztatott a hazai sajtó. A közvélemény felfokozott várakozása érthető volt: korábban a könyvtár rendezetlensége, az állomány feldolgozatlansága rengeteg panaszra adott okot s most végre az új vezetés a nagyarányú könyvtár-rendezés munkálatairól adhatott végre híradást. Elsőként a *Pesti Napló* közölte március 11-én, hogy január 9-től február végéig "2 883 mű lajstromoztatott és a főnálló 112 tudományszakban osztályoztatott." A *Fővárosi Lapok* május 13-án jelenti, hogy április végéig már 10 193 művet lajstromoztak.⁵⁸ Júniusban 3 663, augusztusban 3 525, szeptemberben 4 881, októberben 4778 művet dolgoztak fel s december végéig a feldolgozott művek száma 38 348-ra emelkedett. Havi 24 munkanappal számolva ez kb. napi 133 mű katalogizálását és osztályozását jelenti. A bizakodó jelentések a *Fővárosi Lapok*ban 1870-ben is folytatódtak. Június 11-én megírják, hogy "A múzeum Széchényi-könyvtára már majd egészen lajstromozva van (májusban 3 390 művet osztályoztak), s most már csak a legújabb szerzeményű néhány száz könyvet kell pótlólag fölvenni."⁵⁹ A jelentések ezután elmaradnak s négy (!) évvel később, a *Fővárosi Lapok* 1874. évi, október 7-i számában ezt olvassuk: "Pulszky Ferenc ...ígéri, hogy a könyvtár lajstromozása hamarosan befejeződik..."

A munka tehát a közölt nagyszerű eredmények után hirtelen lefékeződött, legalábbis ez derül ki a nyilvánossággal közölt adatokból. A dolog azonban nem volt ilyen egyszerű. A jelentésekkel ellentétben 1870 közepére még nem a teljes állománnyal, hanem csak az 1869 előtt még fel nem dolgozott könyvekkel készültek el (Illésházy-, Horvát-, Jankovich-féle könyvtárak és más kisebb gyűjtemények). A minisztérium ekkor adott ki utasítást a Mátray Gábor által már egyszer feldolgozott állomány (a Széchényi-féle hungarika-könyvtár és a segéd-könyvtár), valamint az addig felhalmozódott új szerzemények munkába vételére és az olvasóterem bezárására.⁶⁰ Alig egy hét múlva azonban a főhatóság kénytelen volt rendelkezését visszavonni, mivel kiderült, hogy az addig elkészült rész feldolgozása sincs tulajdonképpen befejezve. Megtörtént ugyanis a "lajstromozás" (címléírás, osztályozás), de a szakrepertóriumok készítése elmaradt. Az újabb utasítás értelmében tehát most a szakrepertóriumok elkészítésének kellett nekilátni s a régibb rendezésű részhez csak ennek elvégzése után lehetett hozzáfogni.⁶¹ A szakrepertóriumok kb. 1871. márciusára készültek el.⁶² Újabb egy év múlva jelentette Barna Ferdinánd, hogy 1872. ápriliséig a feldolgozott művek száma 49 174, a kötetszám 78 452. Felhívta ugyanakkor a figyelmet arra a munkatöbbletre, amit a különböző eredetű magánkönyvtárak egyesítése során előkerült duplum-példányok nagy száma okozott. Véleménye szerint a többpéldányok száma elérheti a teljes készlet egyharmadát is. Ez az oka, hogy "az itteni könyvtárrendezésnél a másodpéldányok fölvétele és világosságban tartása csaknem oly fontosságúra nőtte ki magát, mint maga az alapkönyvtár rendezés végrehajtása."⁶³ Későbbi jelentésekből tudjuk, hogy a többpéldányok száma végül 18 414 kötet lett.

1872 közepén már csak a kb. 10 000 kötetes segédkönyvtár várt az újrendszerű feldolgozásra, de hátra volt még a folyóiratok és hírlapok, valamint a különgyűjtemények teljes anyaga. Az 1873-as év végén a minisztériumnak felterjesztett, az előző másfél év időszakára vonatkozó könyvtári jelentésből csak Mátray Gábor terjedelmes jelentését ismerjük, aki hivatkozik arra, hogy Barna Ferdinánd a könyvtárrendezésről külön jelentést fog adni, ez azonban már nincs az irat mellett.⁶⁴ Így csak Fraknói Vilmosnak, Mátray Gábor utódának 1874/76-os összefoglaló jelentéséből ismerjük a rendezés utolsó két évének eseményeit.⁶⁵ Ezek szerint a tulajdonképpeni feldolgozó munka 1874. július végén fejeződött be, az utolsónak hagyott teológia szakkal. Ezután a duplumok rendezésével, összeírásával foglalkoztak 1875. novemberéig, majd az 1873. augusztusa óta felgyűlt mintegy 16 000 db. újabb szaporulat feldolgozásához fogtak. E munka még 1876-ban is tartott. Mivel a könyvtárrendezés első szakaszában a kisnyomtatványokat egyszerűen félretették, 1875/76-ban sor került ezek rendezésére is, egyelőre időrendben. A könyvek tekintetében – írja Fraknói 1876. júliusában – hátra van még a szakrepertóriumok revíziója. E művelet jelentette gyakorlatilag a nagy munka befejező aktusát, Barna Ferdinánd szavai szerint is "minden könyvtárrendezés koronáját ... mely a rendezés befejeztével mindenhol végrehajtható..."⁶⁶

A Széchényi Könyvtár teljes könyvvállománya korszerű feldolgozásának befejezését tehát kb. az 1876-os év végére tehetjük. Ekkorra valamennyi kötet a müncheni szakrendszer szerint csoportosítva állt a raktárakban. Barna Ferdinánd és munkatársai keze nyomán olyan rendezett, a többes példányokat kiszűrt, egységes könyvgyűjtemény jött létre, amelyben az előre meghatározott elveket és a kidolgozott utasításokat pontosan és következetesen végrehajtották s a létrehozott nyilvántartások: a betűrendes katalógus és a helyrajzi elhelyezést tükröző szakrepertóriumok pontosan megfeleltek a raktári állománynak. A könyvek hozzáférhetővé, a könyvtár végre használhatóvá vált. A munka elismeréséül a minisztérium Barna Ferdinándot 1875. nyarán címzetes őrré nevezte ki.

Mint minden megszabású munkánál, itt is voltak azonban lemaradások, átmeneti megoldások, amelyek az elvégzett munka egységét ugyan lényegében nem zavarták, utólag mégis korrigálásra szorultak. Így pl. csak az 1878/79-es könyvtári jelentésből értesülünk arról, hogy a cédula-katalógusba az eredeti Széchényi-gyűjteményhez tarozó könyveknek a régi címfelvételeit osztották be és most ezeknek a régi felvételeknek "az új rendezési tervnek és a mai könyvtártani igényeknek megfelelő átdolgozása folyamatban van."⁶⁷ E meglepő közlés azt jelenti, hogy a Széchényi-féle törzsanyagnak a Mátray Gábor által készített címléírásait osztották be a katalógusba, gyakorlatilag nem végezve el a bejelentett újra való feldolgozást. Miután Mátray annakidején a címfelvételeken a müncheni szakjelzetet is jelölte, a cédulák minden további nélkül felhasználhatók voltak. A Széchényi-féle törzsanyagnak új, igényesebb címfelvételezésére tehát csak évekkel a nagy rendezés befejezése után került sor.

A rendezési munkálatok miatt a könyvtár a szokásos évi szeptemberi zárvatartásokon kívül csak 10 hónapig volt zárva: 1872. július 20-tól 1873. április végéig s ugyanezen évben a szeptemberi szünetet egy hónappal még megtoldták. A korlátozott kiszolgálást egyes tudósok részére még a zárvatartás idején is fenntartották. Ez nyilván nem jelentette, nem is jelenthette azt, hogy a nyitvatartás alatt a teljes állomány mindig hozzáférhető volt. Azt szolgálták ki, amit éppen lehetett. S hogy ez nem mindig volt problémamentes, arra bizonyosság Mátraynak egy levele 1873-ból Szász Károly református püspökhöz, aki könyveket kért kölcsön: "...levelére örömezt válaszoltam volna azonnal, ha kikeresni tudták volna az óhajtott munkákat azon jó urak, kik a múzeumi könyvtárnak újabb lajstromozását már 5-ik éve folytatják, de még mai napig sem végzik be, s miután az általam rendezve volt nagy részt is összehányták, s a chaoszból kibontakozni nem tudnak, csak a következőket valának képesek mind eddig kezemhez szolgáltatni..." Végül azt ajánlja, hogy a többi könyvért, mivel azokat "a föndicsért lajstromozók semmi módon sem tudják megtalálni", forduljon Szász Károly az Akadémiai Könyvtárhoz.⁶⁸ E levél akkor is fényt vet a könyvtári viszonyokra, ha leszámítjuk Mátray Gábor pozitívának éppen nem mondható viszonyulását a könyvtárrendezési munkálatokhoz. Az olvasók kiszolgálása egyébként nem kis terhet jelentett: a napi átlagforgalom 1870-ben kb. 42 fő, de a következő évben már 71 volt. A rákövetkező két évben – a zárvatartás miatt – ez erősen lecsökkent s utána is csak lassan emelkedett: 1874-ben 42-re, majd 1875-ben 52-re.⁶⁹

A könyvtár nyolc nagy raktári terme még a kiegyezés évében sem volt bebútorozva. Az ittlévő könyvek részben ideiglenesen összetakolt állványokon, részben a földön heverték. Mátray minden jelentésében kitért erre a lehetetlen állapotra, mindannyiszor sikertelenül. A minisztérium most erről is intézkedett: Eötvös József 1869-ben maga írt levelet a Közmunka és közlekedési miniszternek a múzeumi termek bebútorozása ügyében.⁷⁰ A munka el is kezdődött, nem túl gyorsan, mert 1872-ben még mindig négy terem állt berendezés nélkül.

A könyvtárrendezési munkálatok összességükben, a személyi és dologi kiadásokat együttvéve, jelentékenyen megterhelték a kulturális tárca költségvetését. Az elvégzett számítások szerint a müncheni rendszerre való áttéréssel kapcsolatos nagy könyvtárrendezés 1868/69-ben 20 000 Ft. "rendes", a későbbiekben 36 800 Ft. "rendkívüli" és 1100 "átmeneti" államsegélyben részesült. Ez az 57 900 Ft. tekintélyes összeg volt, megfelelt a könyvtár gyarapítására a minisztériumtól kapott évi dotáció nyolcszorosának.⁷¹

Eredmények és hiányosságok: a kortársak és az utókor bírálata

A korábban sokféle gyűjteményből álló Széchényi Könyvtár 1876-tól már mint egységes állományú, a müncheni szakrendszer szerint példás következetességgel feldolgozott könyvtár állt a használók rendelkezésére. E teljesítmény értékét mérlegre téve három kérdésre kell választ adnunk:

1. az újjárendezés megfelelt-e a kor színvonalán álló könyvtártani elveknek és gyakorlatnak, vagyis könyvtári szempontból korszerű volt-e?

2. a müncheni szakrendszer megfelelt-e a kor támasztotta szaktudományi igényeknek és a mindennapos könyvtári használat gyakorlati szükségletének?

3. a müncheni szakrendszer megfelelt-e a könyvtár jellegének és sajátosságainak?

Az első kérdésre igennel kell válaszolnunk. A kor elfogadott könyvtári mintaképe a szakok szerint rendezett, állományában egységesített és meghatározott nyilvántartásokkal: betű-, szak-, ill. helyrajzi katalógussal rendelkező könyvtár volt. A rendezés után ilyen könyvtárrá vált a Széchényi Könyvtár is. Raktári rendje egy egyetemes érvényű szakrendszert követett, amelyben megpróbáltak – meghatározott keretek között – a hungarika-szempontra is figyelemmel lenni. A jelzeteles rendje megszabadult a helyhez (szekrényhez, polchoz) való kötöttségtől: a szakjelzeteknek a mérettel és betűrenddel kombinált változata az abszolút helymeghatározás helyett a kötetek egymáshoz viszonyított helymeghatározásán alapult. Az egységes és cédulaformájú, tokokban elhelyezett betűrendes katalógust a kötetformájú szakrepertóriumok sorozata egészítette ki.

Hasonló utat jártak be és hasonló eredményre jutottak a többi hazai nagykönyvtárak is, jóllehet a magyar fejlődés a nyugat-európai mintákat bizonyos megkésettiséggel követte. Mire az új módszerek nálunk – elsősorban a vezető fővárosi könyvtárakban – meghonosodtak, addigra Nyugat-Európában a könyvtári módszerek tovább fejlődtek, finomodtak s jelentkezett a szakrendi felállítás válsága is.

A nagyobb hazai könyvtárak közül egyedül a Széchényi Könyvtár fogadott el rendezési elvül külföldi mintát, ennek megfelelően a megvalósult szakrendszer is itt volt a leginkább átgondolt és a legrészletezőbb. Az Akadémiai, az Egyetemi, a Műszaki Egyetemi, valamivel később a kolozsvári Egyetemi könyvtárak valamennyien saját szakrendszert dolgoztak ki, természetesen nem mellőzve a külföldi példák tanulságait sem. Logikai felépítésük, részletezettségük – az egy kolozsvári Egyetemi könyvtárat kivéve – elmaradt a müncheni szakrendszer mögött. Határozott előnyük volt viszont, hogy gyakorlati szempontokat követtek és a helyi sajátosságokból indultak ki. Általában a gyakorlatias szempont és a dogmákkal szembeni kritikus magatartás volt jellemző hazai könyvtárainkra, amint ezt Fraknói Vilmos meg is fogalmazta: "...a könyvtártan szabályainak érvényessége csakis a tapasztalás által igazolt célszerűségükön alapszik; következőleg az azoktól való eltérés meg van engedve, sőt azt az okosság parancsolja, ha speciális viszonyok között nem mutatkoznak célszerűeknek."⁷²

A müncheni szakrendszert korszerűségi szempontból mérlegre téve nem szabad figyelmen kívül hagyunk, hogy a rendszert még a 19. század elején dolgozták ki. Mire ez és a hozzá hasonló típusú szakrendszerek Magyarországon mintává váltak és meghonosodtak, már küszöbön állt az a korszakváltás, amely a természettudományok előretörésével és spezializálódásával túlnötte a régi szakrendszerek kereteit. E gyorstempójú fejlődést azonban a könyvtárak csak igen lassan követték

s e lassúság korántsem volt magyar sajátosság. A tudomány fejlődése tehát vizsgált korunkban meghaladta már a müncheni szakrendszert, de még alkalmas volt a 19. század – s az azt megelőző korok – irodalmi termésének könyvtári osztályozására.

Komoly tehertétele volt a müncheni szakrendszernek a könyvek felállításánál alkalmazott módszere. A szakon belüli három méret figyelembevételével történő raktározás helyesnek bizonyult, de már a méreten belüli szoros betűrend betartása – figyelembevételével az újabb gyarapodást – az idők folyamán beláthatatlan bonyodalmakat okozott. A "beékelés" módszer beonyolult jelzetekhez, a könyvek állandó tologatásához, a szakrepertóriumok javítgatásához, s végső soron tévedésekhez, helyenként zürzavarhoz vezetett. Ezt már a kortársak is jól látták. Még be sem fejeződött a könyvtár újjárendezése, mikor a bibliográfus Szabó Károly 1873-ban így nyilatkozott: "...a múzeum könyvtárát ... régibb rendeletre nehézkes modorban rendezték..."⁷³ Az Egyetemi Könyvtárban pedig 1876-ban – bár nagy vita után – de elfogadták Szinnyei József álláspontját, aki a könyveknek a szakon belüli sima beszámozását javasolta a betűrendes besorolás megkívánta helykihagyásos, "beékelés" módszerrel szemben. (A "beékelés" rendszert "ugrószámos" vagy "szökőszámos" rendszernek is nevezték, miután megszakítatlan számsor helyett helykihagyást követett, szemben a megszakítatlan, mai nevén folyószámos rendszerrel, régies néven "futó" számozással.) Szinnyei gyakorlatias, helyes javaslatait még Fraknói Vilmos, a Széchényi Könyvtár vezetője is ellenezte: "...az újabb könyvtár-tudomány egyhangulag a szökőszámok mellett nyilatkozik" – fejtette ki, végül ő is elfogadta Szinnyei javaslatát: "...a teoriának meg kell hajolni a gyakorlati élet igényei előtt."⁷⁴ Szinnyei József néhány évvel később részletesen is kifejtette elveit, élénk színekkel ecsetelve a Széchényi Könyvtárban is alkalmazott "beékelés" rendszer hátrányait.⁷⁵

Figyelemreméltó, hogy sem Fraknói Vilmos, sem főnöke, Pulszky Ferenc, a Nemzeti Múzeum igazgatója nem voltak a müncheni szakrendszer lelkes hívei. Számukra e rendszer már adottság volt, nem választás kérdése, így nem is titkolták egyetnemértésüket. Elsősorban a rendszer maximalizmusával nem értettek egyet. Fraknói maga ismertette a *Magyar Könyvszemle* ben az Egyetemi Könyvtár szakrendszerét azzal a megjegyzéssel, hogy az más könyvtárak rendezésénél is felhasználható, "valószínűleg nagyobb sikerrel, mint a müncheni, melyet a Nemzeti Múzeum könyvtárának rendezésénél fogadtak el."⁷⁶ Pulszky Ferenc pedig, mint az Egyetemi Könyvtár újjászervezésénél közreműködő szakértők egyike, egyenesen úgy nyilatkozott, hogy "el kell térni a modern tudomány színvonalán álló katalógus készítésétől, olyantól, aminőt a Múzeum Könyvtára roppant költséggel, megfelelő haszon nélkül készített ... A célnak tökéletesen megfelel az olyan katalógus, aminőt az antikváriumok készítenek, midőn nagyobb könyvtárakat adnak el, ilyen két díj-nok segítségével 2-3 év alatt elkészíthet a tisztviselő személyzet."⁷⁷

E vélemények helyességét az idő nem igazolta. Az Egyetemi Könyvtár 47 szakja kisebb könyvtárban még talán elfogadható lett volna, de egy nagyobb könyvtár állományánál már kiderült tökéletes hasznavethetlensége. Egy-egy szak-

ba átlag 4000 mű cédulája került, s ez a szak szerinti tájékozódást illuzórikussá tette. Hasonlóképpen kudarc volt az egyszerűsített címleírások Pulszky által javasolt modellje, - ezeket a cédulákat később újra át kellett dolgozni.

A Széchényi Könyvtárban ezzel szemben a címleírások tudományos igényvel, a lehető legnagyobb részletességgel, az akkor legszigorúbbnak ismert németországi előírásoknak megfelelően készültek. Ennek következtében hosszú időn keresztül meg is feleltek mind a könyvtári, mind a bibliográfiai igényeknek. A betűrendes katalógus tehát a szerző- és cím-szerinti tájékozódást jól szolgálta s ezzel tulajdonképpen már pozitív értelmű választ adtunk részben a második kérdésre is. Nem volt ilyen egyértelmű azonban a szakszerinti tájékozódás kérdése.

A müncheni szakrendszerű felállítás és az ezt pontosan tükröző kötetes szak-repertóriumok (szakcímterek) a tárgyszerinti tájékozódást lehetővé tették ugyan, de meglehetősen nehézkesen. Minden alszakra (kezdetben 111, később 112, majd 120) külön kötet/ek szolgált/ak, amelyekben a szerzők betűrendje háromszor kezdődött újra, a könyv mérete (formátuma) szerint (2°, 4°, 8°). Mindhárom formátum valamennyi betűjét fel kellett tehát lapozni ahhoz, hogy egy bizonyos tárgyra vonatkozó valamennyi művet meg lehessen találni. A könyvtár centenáriuma megjelent összefoglaló műben Kollányi Ferenc, a Nyomatványi osztály vezetője 1902-ben pontos kritikáját adta a rendszernek: "Előnye, hogy mindig tudhatjuk, kik dolgoztak bizonyos tudományzakokban; hátránya az pedig, hogy nem nyerünk felvilágosítást egy helyen az iránt, milyen munkák jelentek meg ugyanazon tudományzakban, ugyanarra a tárgyra vonatkozólag."⁷⁸ Mindez a nehézkesség részben abból adódott, hogy a szakcímtereknek a kötetek raktári elhelyezését kellett pontosan tükröznie, s így a méret, mint idegen, formai elem ékelődött a tartalmi megkülönböztetést szolgáló ismérvek közé. Szemléleti változásnak kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy a szakkatalógus el tudjon szakadni a művek szakrendi felállításának raktári rendjétől, ne akarjon kicsiben könyv-raktárat utánozni, hanem önálló és öntörvényű rendszert alkosson. E változás jól nyomomonkövethető a Magyar Könyvszemle idevágó cikkeiben. Hellebrant Árpád, az Akadémiai Könyvtár alkönyvtárnoka 1893-ban leszögezte: "...erős meggyőződésem, hogy a rendszert a katalógusban kell feltüntetni és keresztülvinni"⁷⁹, vagyis nem a könyvek raktári felállításánál. Sebestyén Gyula, a Széchényi Könyvtár fiatal munkatársa már nem a könyvtáros, hanem a kutató tudós kritikáját fogalmazta meg 1895-ben, külföldi tapasztalatai alapján "...a kutató mindig szakok szerint keres. E célra most a szaporulat beékelésére alkalmatlan kötetes szak-katalógusokat készítenek, de ez a könyvtári szolgálatban nehezen kezelhető és a romlástól is nehezen óvható."⁸⁰ Ferenczi Zoltán, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatója ugyancsak hosszabb külföldi tanulmányútjának tapasztalatait összegezve mond kemény bírálatot 1894-ben a szakrendi felállítás "szökőszámos" rendszeréről és levonja a tanulságot: "...nem a könyvek felállítási módjának, hanem a jól rendezett és részletezett katalógusoknak kell tájékozást adniok."⁸¹ Ugyanebben az évben Schönherr Gyula, a Széchényi Könyvtár Levéltári osztályának vezetője a berlini udvari könyvtár szakrendszerét ismertetve kimondja: "...a szakfelosztás oly alakja, amelynek a könyvek egyszerűen

alak és alfabet szerint vannak a repertóriumokba beiktatva, a mai könyvtári igényeket többé nem elégíti ki, s minden modern színvonalon álló könyvtár arra törekszik, hogy tárgyi katalógusokat adjon kutatói kezébe. Hogy e katalógusok mily rendszer szerint készülnek, az már másodrangú kérdés, minden könyvtárnak megvan a maga rendszere, ...a fődolog az, hogy e rendszer a legapróbb részletekben is következetesen legyen érvényesítve.”⁸² Közel negyedszázadot lapoztunk előre a hazai könyvtártani szakirodalomban, hogy a szak szerinti tájékozódást sokkal részletesebben biztosító, modern tárgyi katalógus előképével találkozunk. Igaztalan volna e szemléletet és felismerést a Széchényi Könyvtár 1869-ben indított újjászervezésétől számonkérni, ha nem szerepelt volna már az eötvösi tervezetben is – sőt Mátray Gábor elképzeléseiben is – az a szakkatalógus, amely a raktározási rend kötöttségeitől megszabadulva, részletező és többszemponútú besorolást tett volna lehetővé. E szakkatalógus elkészítésével vált volna valóra az eötvösi koncepció – nem a tervezők hibája, hogy egy ilyenfajta szakkatalógus megszületésére még további hatvan évet kellett várni. Az idézett szerzők mindenestre meggyőzően bizonyítják, hogy milyen gyorsan vált elavulttá a tárgyi tájékozódást és tájékoztatást a szakrepertóriumokba való egyszerű bevezetéssel megoldani kívánó könyvtári feldolgozás, amely minden további tárgyi csoportosítást mellőzött. Ennek ellenére még nagyon sokáig ez a nyilvántartás szolgált a tárgy szerinti kutatás kizárólagos munkaeszközéül a Széchényi Könyvtárban és minden nehézkessége, elnagyoltsága ellenére a hazai pályán még a jobbak között tarthatjuk számon. A szakkutató igényesebb elvárásainak azonban már a 19. század végén nem felelhetett meg: a 120 alszak túl kevés volt ahhoz, hogy egy szűkebb téma szakirodalmát elkülöníthessék. Schönherr Gyula nagy elismeréssel írt a berlini könyvtár szakrendszeréről, de ott a csoportosítás nem állt meg az egyes alszakoknál, hanem azon belül újabb és újabb alcsoportokat alkottak. Ez már minden igényt kielégítő, modern tárgyi katalógus volt, igaz, még mindig szakrepertórium és nem cédulakatalógus formájában.

A harmadik kérdés megválaszolása az egyetemes könyvtár-hungarika könyvtár problémaköréhez vezet. E tárgyban az első kemény kritika annak a Szász Károlynak részéről hangzott el, akit éppen Eötvös József bizott meg 1869-ben a három budapesti nagykönyvtár, a Nemzeti Múzeumi, az Egyetemi és az Akadémiai Könyvtár vizsgálatával. Szász Károly hangot adott annak a meggyőződésének, hogy a speciálisan hungarika jellegű múzeumi könyvtárat hiba volt egy egyetemes jellegű könyvtár mintájára rendezni. "A múzeumi könyvtár – írja Szász Károly – mint magyar könyvtár, megbecsülhetetlen értékű nemzeti kincs. Mint egyetemes (uni-versalis) tudományos könyvtár igen szerény, tökélytelen, távol a teljességtől...hungarika jellegét róla letörölni, hogy egyetemes könyvtárrá erőszakoltassék, a legszerencsétlenebb eszme ... egyetemes s aránylag teljes könyvtárakat lehet egymás mintájára rendezni.: de miképp lehetne egy ilyennek mintájára egy olyant, melyben amannak osztályaiból, al- s ismét alosztályaiból a legtöbbnek, vagy mindenestre igen soknak egy darab tulajdonképpeni képviselője sincs az egész könyvtárban?"⁸³ Szász Károly szerint e rendezés révén a múzeumi könyvtár jellegéből folyó rendszert mellőzik: az, aminek fő rendezési elvül kellene szolgálnia s aminek minden

mást alá kellene rendelni – ti. a hungarika – a müncheni rendszerben egy alosztály lesz és semmi több. A müncheni szakbeosztás "bavarica" szakjával a "hungarica" semmiképp sem egyenrangú: míg az előbbi csak egy kis része a németnek, az utóbbi maga az egész, semmi nagyobbak nem része. Ennek megfelelően Szász Károly az egész müncheni rendszer félretételét javasolta már 1871-ben. Az addig elvégzett munka címleírásait egy helyes rendszer szolgálatában is fel lehet használni, írta, hiszen a könyvek végleges felállítása még nem történt meg, "csak a téves rendszer állandóvá ne erőszakoltassék."⁸⁴

Szász Károly ezt a véleményét csak Eötvös halála után hozta nyilvánosságra a Pesti Naplóban, majd önállóan is megjelentette. Érveiben van igazság s ha ezt elfogadnánk, a harmadik kérdésre határozott "nem"-el kellene válaszolnunk. A rendezés után valóban nem jött létre az a tartalmában egységes, tiszta hungarika-könyvtár, ahogyan azt Széchényi Ferenc meghagyta s ahogyan az még a kiegyezés korában sokak elképzelésében élt. A szakosztályok rendszere lényegében vegyesen tartalmazta a hungarika és a nem-hungarika anyagot, kivéve a már ismertetett hungarika szakokat. Ez utóbbiak kiterjedését azonban erősen korlátozták, lényegében a történeti vonatkozású művekre szűkítve – éppen azért, hogy a könyvtáron belül ne jöjjön létre egy második könyvtár a hungarikákból, hanem érvényesüljön az egységes szakrend.

Attól azonban, amitől Szász Károly félt – hogy t.i. egy gyarló egyetemes könyvtár fog létrejönni egy nemzeti könyvgyűjtemény helyén s a nemzeti jelleg fel fog oldódni egy idegen tömegben – tulajdonképpen nem kellett félni a Széchényi Könyvtárat. Sem a rendezést követő években, sem azóta nem került a könyvtárba olyan mennyiségű gyűjtőkör-idegen anyag, amely a könyvtár nemzeti karakterét megváltoztatta volna. Az eötvösi koncepcióban szerepelt ugyan eredetileg egy nagy, egyetemes gyűjtőkörű könyvtár létrehozása, de a hazai realitások hamar ráébresztették ennek megvalósíthatatlanságára. A három budapesti nagykönyvtár – a Széchényi, az Egyetemi és az Akadémiai – adott volta, ezek részbeni párhuzamossága, de nagyobbbrészt való különbözősége az egyetemes könyvtár eszméjének feladását s helyette a három könyvtár koordinált együttműködését, egymást kölcsönösen kiegészítő gyarapítását tették indokolttá. Eötvös végül ezt az álláspontot fogadta el, nem utolsósorban Szász Károly vizsgálódásaira és jelentésére támaszkodva.⁸⁵ Így a Széchényi Könyvtárat sem "fenyegette" az a veszély, hogy egyetemes tudományos könyvtárrá fejlesztik, bár kétségekívül történtek erre kezdeményezések. Ez azonban csak átmeneti jelenség volt s a Széchényi Könyvtár vezetői később nem szüntek meg hangsúlyozni, hogy a könyvtár fő feladata a hungarikumok gyűjtése s a vételi politika is elsősorban a hungarika-hiánypótlásra irányult. A nem-hungarika anyag beszerzése általában a későbbiekben sem lépte túl azokat a kereteket, amelyeket egy humán jellegű nagykönyvtárnak a nemzetközi tudományossággal való lépéstartás igénye még indokoltta tett. A magyar tudományos élet előhaladtával viszont fokozatosan magyar művekkel töltődtek fel azok a tudományszakok is, amelyekbe a rendezés időszakában talán alig jutott egy-egy idegennyelvű munka.

A Széchényi Könyvtár tehát gyakorlatilag mindig megőrizte hungarika jellegét s ezen nem változtatott az alkalmazott egyetemes érvényű szakrend. Amit viszont nem sikerült megőriznie, az az egyes könyvtári állagok, az egykor szervesen összefüggő magángyűjtemények különállása volt. A müncheni szakrendszer szerinti rendezés éppúgy szétszórta az egyes szakosztályokba a Széchényi-féle törzsanyagot, mint a később bekerült nagy magángyűjteményeket, többek között a Horvát-, a Jankovich- és az Illésházy-tékát. Mindez nagy kárára volt a későbbi könyvtár- és művelődéstörténeti kutatásoknak. Annál is inkább sajnálatosnak kell ezt tartanunk, mivel a Mátray Gábor ajánlotta bécsi folyószámos rendszerrel adva volt az egyes állományrészek együtt-tartásának lehetősége. A provenientia szempontú rendezés azonban – Mátrayt kivéve – mások elképzelésében fel sem merült. Az egységes, szakrendben rendezett állomány létrehozásának kiválalma látszott a korban az egyetlen ésszerű megoldásnak s az előbbi rendezési elvet maradinak, tudománytalannak ítélték. A nemzeti hagyományokra oly szívesen hivatkozó korszak közszelleme itt nem érvényesült: nem érezték kegyeletlen megoldásnak sem Széchényi, sem Kölcsey könyvtárának az állomány egészében való feloldását, ill. szét-szórását.

A müncheni szakrendezésnél a hungarika szempontot egy vonatkozásban valóban sérelem érte: az 1711. előtt megjelent régi magyar könyveket sem kezelték elkülönítve, hanem beosztották a megfelelő tudományszakokba. Fraknói Vilmos ezen hivatalba lépése után azonnal változtatott: 1876. júliusában kelt jelentése már arról számolt be, hogy a régi magyar könyvek kiválogatása és szoros időrendbe sorolása a 16. század végéig megtörtént és 1711-ig folyamatban van. E különálló gyűjtemény létrehozásával, írja Fraknói "annál szembetűnőbbek lesznek a hézagok, melyeknek betöltésére kiváló gond fog fordíttatni."⁸⁶ Amikor 1879-ben A Magyar Könyvszemlében 55 ún. RMK-t ismertettek, ezt a következő bevezető szavak kísérték: "Könyvtárunk régi magyar nyomtatványai, melyek előbb az egyes tudományszakokban szét voltak szórva, most chronologiai sorrendben össze vannak állítva; ...Ellenben mikor Szabó Károly kutatott könyvtárunkban, hónapok munkáját igényelte volna azoknak teljes föl kutatása. Így történt, hogy egy részök kikerülte fi-gyelmét."⁸⁷

Elhibázott koncepció volt-e hát a müncheni szakrendszer bevezetése, amely nem felelt meg a könyvtár sajátosságainak, vagy pedig a könyvtárrendezés olyan kikerülhetetlen lépcsőfoka volt, amely az adott kor szemléletéből fakadt s ha később zsákutcának is bizonyult, egy hosszabb korszakon keresztül mégis bizonyította használhatóságát? El kell fogadnunk, hogy az adott helyzetben az akkor korszerűnek tartott és általánosan bevett szakrendi feldolgozás melletti döntés indokolt és az újjárendezés viszonylag gyors befejezését tekintve eredményes is volt. Igaz, hogy a Mátray Gábor ajánlotta bécsi folyószámos raktári rendszer egyszerűbb, kezelhetőbb és főként gazdaságosabb raktári viszonyokat teremtett volna, megőrizve a történetileg kialakult gyűjtemények egységét, de az állomány tartalmi felmérésére csak egy később készíthető szakkatalógus adott volna lehetőséget. Ennek létrehozására pedig sem akkor, sem belátható időn belül nem volt sem elegendő idő,

sem megfelelő személyzet. A rendezetlen állományban rövid idő alatt rendet kellett teremteni s ennek megvalósítására egy korabeli, már bevált és létező rendszer átvétele bizonyult a legcélravezetőbbnek. A könyvtár használható és működőképes lett a müncheni szakrendszerrel s bár nem egészen testére szabott volt ez a ruha, állománya idővel kitöltötte az eleinte hézagos szakokat is. Minden nemzeti nyelvű irodalom ugyanis előbb-utóbb létrehozza a tudományok egyetemességét a maga nyelvén is s ekkor már könyvtári rendszerezése nem kell különbözzék egy univerzális könyvtár rendezési elveitől. Míg Schönherr Gyula 1894-ben még a berlini udvari könyvtár saját kidolgozású szakrendszerét csodálta meg, a Széchényi Könyvtár egy másik fiatal munkatársa, Esztegár László 1896-ban a Magyar Könyvszemlében már az előző évi brüsszeli nemzetközi bibliográfiai konferenciáról számolt be, ahol a decimális rendszert ismertették.⁸⁸ Ezután még négy évtizednek kellett eltelnie, amíg a Széchényi Könyvtár a müncheni szakrendszert egy másik egyetemes rendszerrel, az Egyetemes Tizedes Osztályozással cserélte fel.⁸⁹ E rendszer bevezetésénél már fel sem merült, hogy annak alkalmazása a könyvtár hungarika jellegét "letörölné", vagy akárcsak megkérdőjelezné.

A müncheni szakrendszer hatása a hazai könyvtárrendezési mozgalmakra

A Nemzeti Múzeum Könyvtárának rendezését a hazai értelmiségi rétegek élénk figyelemmel kísérték. Mozgósító hatással volt a rendezetlen állományú gyűjtemények kezelőire is. A példa nyomán számos fővárosi és vidéki könyvtáros határozta el a gondjaira bízott gyűjtemény újjárendezését, nyilvántartásainak korszerűsítését. E folyamatot Barna Ferdinánd minden lehetséges eszközzel támogatta: könyvtárosi utánpótlást nevelt a keze alatt dolgozó napidíjasokból, a Széchényi Könyvtár rendezési tervét számos intézmények kikölcsonözte, a budapesti Nemzeti Casino könyvtárának rendbehozatalát ő maga vállalta el. A *Magyar Könyvszemlében* megjelenő cikkeiben részletes leírást adott a Széchényi Könyvtár újjárendezéséről, lekötölte a müncheni szakrendszert és összefoglalta a legfontosabb címléírási szabályokat. Határozott törekvése volt a hazai címléírási gyakorlat egységesítése. "Nem akarom azt mondani, hogy a címlapoknak rovatokkal való ellátása mulhatatlanul szükséges – írja a Széchényi Könyvtárban használt rovatolt címlapokról – de azt igenis mondom, hogy a leírás szabályai ugyanazok."⁹⁰ "Hazai könyvtáraink rendezése" c. cikkében felhívta a figyelmet a kisebb könyvtárakat fenyegető széthullásra s ennek megakadályozása érdekében felszólított mindenkit: "Mentsük meg tehát azt, ami még megmenthető, ez főleg s legelső sorban a rendezés által eszközölhető."⁹¹ E cikkében felsorolta azokat a könyvtárakat, amelyek rendezésénél felhasználták a Széchényi Könyvtár tapasztalatait, vagy legalábbis a müncheni szakrendszer részletes leírását kikölcsonözték. (Budapesti Nemzeti Casino könyvtára, Országgyűlési Könyvtár, a váci és a győri püspöki könyvtárak, a pannonhalmi apátsági és a kalocsai érseki könyvtárak, a budapesti szervita kolostor, a budapesti és debreceni református kollégium, ill. főiskola könyvtárai, a fiumei gimnázium és

a losonci reáliskola könyvtárai.) E felsorolás nem hosszú, az országban lévő könyvtárak, könyvgyűjtemények számához viszonyítva mindenesetre elenyésző. Tömeghatásról tehát nem beszélhetünk, mégis az akkori viszonyokhoz képest valamiféle elmozdulást jelez. A Széchényi Könyvtár példájának bizonyára volt olyan hatása is, melyet a fennmaradt források nem dokumentálnak. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagynunk két körülményt: 1. a müncheni szakrendszer egy nagykönyvtár modelljére kidolgozott rendszer volt (bár Barna Ferdinánd említett cikkében adott gyakorlati tanácsokat kisebb gyűjtemények részére is); 2. a rendszer természetéből adódó bonyolultság sokakat visszariaszthatott annak gyakorlati alkalmazásától. Ez utóbbi tényt Barna Ferdinánd igyekezett megcáfolni s szavaiból arra következtethetünk, hogy ellenzők bőven akadtak: "Azok, akik a múzeumi könyvtárrendezést akár szántszándékos rosszakarat, akár be nem tudható érthetlenség folytán nyert értesülés következtében – a jó ég tudja, minő nehézkes rendszernek tartják, ez ismertetésből meggyőződhetnek, hogy ez a legegyszerűbb valami, amire nem egy józan eszű ember magától is rá jöhet."⁹² Barna Ferdinándnak tehát küzdenie kellett, hogy a meggyőződése szerinti helyes könyvtárrendezési elveket és gyakorlatot másokkal is elfogadtassa. Láttuk, hogy a müncheni rendszerrel Barna saját főnökei – Fraknoi és Pulszky – is elégedetlenek voltak. Nem volt igazuk, szemléletükben ugyanis az a fajta "nagyvonaluság" érvényesült, amely a könyvtárosi precizitást hajlamos felesleges fontoskodásnak és kicsinyeskedésnek minősíteni. Tudós vezetők és gyakorlati könyvtárosok olyan divergenciájának lehetünk itt tanui, amelyre a könyvtártörténet – egészen a precizitást eleve kikényszerítő számítógépes technika koráig – számos példát szolgáltatott.

Barna Ferdinándnak kétségkívül elévülhetetlen érdeme, hogy a Széchényi Könyvtár újjárendezését egy, a kor színvonalán álló szakrendszerre alapozva megvalósította. "E rendszer ma is, 15 évi gyakorlat után, jónak és célszerűnek bizonyult, s a könyvtár használhatóságának egyik nagyfontosságú tényezője," – írja Barna Ferdinánd nyugalmabvonulásakor a névtelen méltató (valószínűleg Csontos János) a Magyar Könyvszemlében.⁹³

Összegzés

A Széchényi-féle törzanyagból és a sok kisebb-nagyobb, rendezetlen gyűjteményből álló könyvtár a müncheni szakrendszerben történő feldolgozás révén vált egységes állományú, korszerűtlen feltárt és használható gyűjteménnyé. Ez a folyamat, a szervezett gyűjteménnyé válás az állomány tartalmi felmérését is lehetővé tette, ezen az alapon indulhatott el a nemzeti könyvkincs értékeinek feltárása, a hiányok feltérképezése és pótlólagos beszerzése. Tulajdonképpen csak ettől az időponttól kezdve kapcsolódhatott be a nemzet könyvtára a hazai tudományos élet vérkeringésébe, csak ekkor válhatott – olvasói, kutatói és nem utolsó sorban a könyvtár saját munkatársai révén – a nemzeti tudományok központi szellemi műhelyévé.

A könyvtár újjászervezésének lehetőségét Eötvös József teremtette meg, ő szabta meg annak irányát, az ő határozott intézkedései nyomán indult meg a munka. A részletek kidolgozásában Hegedüs Candid Lajos, a munka végrehajtásában Barna Ferdinánd szerzett elévülhetetlen érdemeket. A Nemzeti Múzeum Könyvtárának, a mai Széchényi Könyvtár történetének egyik mozgalmas időszakát felidézve, tisztelettel adózunk mindhármuk emlékének, nem feledve Eötvös József szavait: "A Nemzeti Múzeum ügye nemcsak a tudóst érdekli; benne nemzeti becsületünk ügye forog fenn."⁹⁴

A MÜNCHENI SZAKRENDSZER BARNÁ FERDINÁND ÁTDOLGOZÁSÁBAN

I. Encyclopaedia

1. Historia litterariaH. lit.	6. Academica..... Acad.
2. Notitia librorumN. libr.	7. Scripta periodica..... Per.
3. CatalogiCat.	8. Opera unius auctoris
collecta..... Opp.
4. Ephemerides litterariaeEph. lit.	9. VariaVar.
5. EncyclopaediaEnc.	

II. Philologia

1. linguae generatimL. gen.	9. Linguae Germanicae.....L. germ.
2. PolyglottaPolygl.	10. Lingua Slavica et Letticae..... L. Slav.
3. Linguae Hungarica et
affines.....L. hung.	11. Linguae AriacaeL. ar.
4. Linguae Turco-TataricaeL. turc.	12. Linguae SemiticaeL. sem.
5. Linguae Turanicae reliquae.L. tur.	13. Linguae reliquaeL. rel.
6. Lingua GraecaL. gr.	14. Auct. Graeci profaniA. gr.
7. Lingua LatinaL. lat.	15. Auct. Latini profaniA. lat.
8. Linguae Latinae filiaeL. lat. f.	16. Auct. orientales et hebraiciA. or.
	17. GraphicaGraph.

III. Historia

1. Geographia universalis et
miscellanea..... Geo.	14. Hungaria a) historicaHung. h.
2. ItinerariaIt.	b) ecclesiastica..... Hung. e.
3. Chronologia..... Chrlg.	c) litterariaHung. l.
4. Heraldica et genealogiaHer.	d) juridica..... Hung. j.
5. Antiquitates et Archeologia..... Ant.	15. Historia Galliae..... Gall.
6. NumismaticaNum.	16. Historia Britanniae..... Britt.
7. Historia universalisH. un.	17. Historia Russiae..... Russ.
8. Ephemerides politicaeEph. pol.	18. Historia reliquarum gentium
EuropaeumH. rel.
9. Historia antiquaH. ant.	19. Historia extra Europaea.H. EE.
10. Historia intercalarisH. int.	20. Res JudaicaeJud.
11. Historia Europaea recens,Eur.	21. BiographiaeBiogr.
12. Historia GermaniaeGerm.	22. Historia miscellaneaH. misc.
13. Historia AustriaeAustr.	23. Historia Turciae..... Turc.

IV. Mathematica

1. Mathematica universalisMath. u.	3. Mathem. applicata.m..... Math. a.
2. Mathem. particularisMath. p.	4. Architectura civilis
et hydraulica..... Arch.

V. Physica

1. Physica generalis, specialis
et miscellanea	Phys.	5. Phytologia.....	Phyt.
2. Chemia et alchymia	Chem.	6. Lithologia	Lith.
3. Historia naturalis
generatim	H. nat.	7. Oeconomia.....	Oec.
4. Zoologia	Zool.	8. Technologia	Techn.
		9. Metallurgia.....	Metall.
		10. Mercatura	Merc.

VI. Anthropologia

1. Anthropologia et historia
generis humani.....	Anthr.	3. Artes lusoriae
et gymnasticae	Gymn.
2. Paedagogia	Paed.		

VII. Philosophia

1. Philosophia universalis	Phil.	3. Philosophia practica	Ph. pr.
2. Philos. speculativa et
elementaris	Ph. sp.		

VIII. Aesthetica

1. Litterae elegantiores
generatim	L. eleg. g.	7. Poetae et oratores
Germanici.....	P.O. germ.
2. Poetae et oratores
Latini	P.O. lat.	8. Poetae et oratores
Hungarici	P.O. hung.
3. Poetae et oratores
Italici.....	P.O. it.	9. Poetae et oratores
reliqui.....	P.O. rel.
4. Poetae et oratores Hispanici
et Lusitani	P.O. hisp.	10. Epistolographia.....	Epist.
5. Poetae et oratores
Gallici	P.O. gall.	11. Litterae elengatiores
miscellanea.....	L. eleg. m.
6. Poetae et oratores
Anglici	P.O. ang.	12. Artes elegantiores.	Art.
		13. Musica.....	Mus.

IX. Politica

1. Politica generalis	Pol. g.	3. Politica civilis	Pol. c.
2. Disciplina cameralis	Cam.	4. Res militares	Mil.

X. Medicina

1. Medicina generalis	Med. g.	5. Materia medica et
pharmaceutica.....	Mat. med.
2. Anatomia et physiologia	Anat.	6. Medicina forensis	Med. for.
3. Pathologia et therapia.....	Path.	7. Ars veterinaria	A. vet.
4. Chirurgia	Chir.	8. Ars obstetricia	A. obst.

XI. Jurisprudentia

<p>1. Jurisprudentia, sive juris isagoge, juris opera collecta Jur. is.</p> <p>2. Jus publicum Europaeum J. publ. E.</p>	<p>3. Jus Romanum J. rom.</p> <p>4. Jus privatum J. priv.</p> <p>5. Jurisprudentia practica J. pr.</p> <p>6. Jus criminale.....Crim.</p>
--	--

XII. Theologia

<p>1. Theologia universalisTh. u.</p> <p>2. BibliaBibl.</p> <p>3. Biblica historiaB. hist.</p> <p>4. Patres Graeci et LatiniPatr.</p> <p>5. Exegetica..... Exeg.</p> <p>6. DogmaticaDogm.</p> <p>7. PolemicaPolem.</p> <p>8. Moralis et asceticaMor.</p> <p>9. Liturgia..... Lit.</p>	<p>10 Pastoralis et homileticaPast.</p> <p>11 Catechetica..... Catech.</p> <p>12. Orationes funebresOr. fun.</p> <p>13. Historia ecclesiasticaH. eccl.</p> <p>14. Vitae sanctorumV.S.S.</p> <p>15. ConciliaConc.</p> <p>16. Jus canonicumJ. can.</p> <p>17. Opiniones singularesOp. S.</p>
---	--

JEGYZETEK

1. VKM 10.560 sz. 1868. aug. 2. Hegedüs Candid Lajos miniszteriumi osztálytanácsos aláírásával. OSZK Irattár (a továbbiakban OSZKI) 18/1868. – Berlász Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867*. Bp. 1981. 472–473. l. Mátray Gábor jelentése az irattárban ugyanazon sz. alatt. (Keretített számot vagy hozzátvetőleges adatot csak ott adtunk, ahol az eredetiben is ez állt.)
2. Barna Ferdinánd: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának rendezéséről.* = *Magyar Könyvszemle.* 1876. 128. l.
3. Tóth András: *Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet 1849–1876.* Kny. Tanulmányok Budapest múltjából. XII. köt. Bp. 1958. 464. l. – Fráter Jánosné: *Részletek az Akadémiai Könyvtár történetéből. (1865–1875)* Bp. 1965. 22. l.
4. Mátray Gábor feljegyzése Kubinyi Ágostonnak, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának. 1867. szept. 24. OSZKI 33/1867
5. Az 1852-es sajtórendtartás értelmében csak az Egyetemi Könyvtár részesült kötelezpéldányban. A Széchényi Könyvtárat egy 1854-es intézkedés azzal kárpótolta, hogy folyamatosan megkapta a rendőrhatalóságoiktól az oda beszolgáltatott és az ellenőrzés után már feleslegessé vált nyomtatványokat. Néhány nyomda azonban önkéntesen továbbra is küldött kötelezpéldányokat és számos szerző is hazafias kötelességére érezte művének a Nemzeti Múzeumba való beküldését.
6. OSZKI 26/1867
7. Fővárosi Lapok. 1864. 1015. l.
8. OSZKI 18/1868. Az említett 600 Ft. a másodsegédőr, Supala Ferenc fizetésére vonatkozott. Barna Ferdinánd fizetése magasabb, 1863-ban 860 Ft. volt. Mátray nem említette a lakbér-pótlékot, ami segédőrnél további évi 120 Ft.-ot jelentett. Az Egyetemi Könyvtárban 1867-ben az I. ór 945 Ft.-ot és szállást, a c. II. ór 735 forintot kapott. Vö. Tóth András, i.m. 479. l. Az Akadémiai Könyvtár fizetéseivel nehéz az összehasonlítás, mivel itt olyan tudós könyvtárosok dolgoztak, mint Budenz József, Rómer Flóris, akik idejüknek csak egy részét töltötték könyvtári munkával s az évi 500, ill. 300 Ft. ennek megfelelően alakult. Vö. Fráter Jánosné: *A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosai 1831–1949.* Bp. 1987. 60–61. l.

9. *Fővárosi Lapok*. 1865. 57. sz. márc. 10. 223. l.
10. Béneyi József: *Eötvös József művelődéspolitikája és a magyar könyvtárügy*. = *Kovács Máté emlékkönyv* Bp. 1983. 72–83. l. – Somkuti Gabriella: *Eötvös József és a nemzeti könyvtár*. = *Könyvtáros*. 1988. 10. sz. 614–619. I. II. sz. 678–686. l.
11. *Hétfői Lap*. 1868. Közölte a *Könyvtáros*, 1962. 4. sz. 216.l.
12. Pesti Napló. Esti kiadás. 1869. 50. sz. márc. 3. 2.1.
13. Farkas László: *A Nemzeti Múzeum "államosítása" Eötvös József minisztersége idején*. = *Magyar Könyvszemle*. 1971. 296–309. l.
14. Bövebben ld. Szabadné Szegő Judit: *A könyvtárügy állami támogatása a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetései tükrében 1867–1918*. = *Az OSZK Évkönyve* 1978. Bp. 1980. 123–173. l.
15. *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci com. Széchényi. Pars I–II. Sopron, 1799. – Index. Pest, 1800. – Supplementum I. Pozsony, 1803. – Index. Pozsony, 1803. – Supplementum II. Sopron, 1807. – Index. Pest. 1807.*
16. Erre és a következőkre nézve ld. Gulyás Pál: *A bibliográfia kézikönyve*. 1.köt. Bp. 1941. – Babiczky Béla: *Bevezetés a könyvtári osztályozás elméletébe és gyakorlatába*. Bp. 1978. és uő: *A tudományosztályozás és a könyvtári-bibliográfiai osztályozás összefüggésének jellege*. = *Kovács Máté emlékkönyv*. Bp. 1983. 53–71. l.
17. Barna Ferdinánd i.m.
18. Uo. 128. l.
19. Berlász, i.m. 65–66. l. – Kollányi Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802–1902*. I. Bp. 1927. 88–89. l. 106–107. l.
20. Berlász, i.m. 290. l.
21. Berlász, i.m. 369. l.
22. Barna, i.m. 128. l.
23. Hessel, Alfred: *A könyvtárak története*. Bp. 1959, 104–105. l. – A németországi könyvtárak történetére ld. *Handbuch der Bibliothekswissenschaften*. 2. Aufl. 3.Bd. *Geschichte der Bibliotheken*. 2. Hälfte. Wiesbaden, 1957. – Schrettinger a maga rendszerét 1829-ben tette közzé *Versuch eines vollständigen Lehrbuchs der Bibliothek-Wissenschaft* c. művében.
24. Schleiermacher, E.A.: *Bibliographische System der gesamten Wissenschaftslehre*. Braunschweig, 1852.
25. Schleiermacher már idézett művén kívül ld. még M. Schrettinger: *Versuch eines vollständigen Lehrbuchs der Bibliothek-Wissenschaft*. Bd. 1–2. München, 1808–1829. és uő: *Handbuch der Bibliothek-Wissenschaft*. Wien, 1834. – Petzholdt, J.: *Katechismus der Bibliothekenlehre*. Leipzig, 1856. – Seizinger, J.G.: *Theorie und Praxis der Bibliothekswissenschaft*. Dresden, 1863.
26. Kayser, A. Ch.: *Über die Manipulation bei der Einrichtung einer Bibliothek ...* Bayreuth, 1790. 10. l.
27. Könyvtár felállítása s összeírásának szabályai a müncheni kir. udvari s álladalmi könyvtár terve szerint. Írta s módosította Mátray Gábor Széchényi-országos könyvtári ór a magyar nemzeti Museum-ban. Pesten 1848–1849. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1935. Autográf. – A másik példány jelzete Fol. Hung. 1923, a harmadik példány az OSZK Irattárában található. – A Münchenből küldött kézirat: Plan u. Classificationen Normativ der k. Hof- u. Staatsbibliothek München. OSZK Kézirattár Fol. Germ. 1307. Ennek rendszerét röviden közli Gulyás, i.m. 392–394. l.
28. Gulyás, i.m. 398. l.
29. OSZK Irattár 14/1863. Az idézet Mátraytól való. Vö. még Berlász, i.m. 460. l.
30. Uo. Barna Ferdinánd fogalmazványából. A további idézetek is innen valók.
31. OSZKI 18/1868. A további idézetek is innen.
32. VKM 17. 115/1868 sz. OSZKI 27/1868
33. Eötvös József levele gr. Széchényi Pálhoz, 1869. jan. 31. *Magyar Országos Levéltár (MOL)*, A Széchényi-család levéltára. P szekció, 623. I. köt. 13. sz. 96. csomó, 162. sz.
34. Fráter Jánosné: *Részletek az Akadémiai* i.m. 3-5. l.
35. VKM 21.205/1868 sz. OSZKI 3/1869
36. Havasi Zoltán: *Kulturánk írott és nyomtatott emlékeinek kutatása*. = *Magyar Könyvszemle* 1979. 4. sz. 347–368. l.
37. Ld. a 33. sz. jegyzetet.
38. Tudomásunk szerint egyetlen más forrás sem említi, csak Eötvösnek ez a levele, hogy a müncheni tanulmányutrá Barna Ferdinándon kívül a minisztériumnak egy munkatársa is kiutazott: "E célból a vezetésem alatti minisztérium és a magy. nemz. múzeum személyzetéből egy-egy egyént küldtem ki Münchenbe ..." – írja Eötvös. E kiküldött feltehetőleg Vилlecz Kamill volt.

39. A müncheni szakrendszert közli Gulyás i.m. 392–394. l. Ugyanitt a Barna-féle átdolgozást 398–411. l. Megjegyezzük, hogy ez utóbbi nem teljesen azonos a Barna által 1876-ban közölt szakbeosztással (*Magyar Könyvszemle* 1876. 129–132. l.) Az eltérés nem sok, de lényegi annyiból, hogy Gulyás a későbbi változtatásokat is beledolgozta, amelyek az 1869/75-ös rendezésnél még nem szerepeltek. Így pl. a történettudományban (Hist.) a térképek (Mapp.) Gulyásnál külön szak, hasonlóképpen a magyarországi gyászbeszéd (Hung. o.f.) és a Balkán félsziget története (Balc.), ez utóbbit a Turc. szak helyett vették fel. Gulyás az esztétikában a Musica szakot kettéválasztva vette fel (Mus. theoretica, Mus. practica) és elhagyta a periodikumok két szakját (I. Encyclopaedia – Scripta periodica és III. Historia – EpheMERIDES politici), amelyek a Hirlaptár létrejöttével, 1884-ben, különügyteménnyé szerveződtek. Nem lényegi különbség, hogy a Hungarika-szakot Barna egy szám alatt vette fel, betűjellel megkülönböztetve, míg Gulyás ezeket külön-külön számozta be. Így szerepel Barnánál 117, Gulyásnál 121 szak. Mi a Barna Ferdinánd által közölt szakbeosztást tárgyaljuk, mivel ez volt a korabeli.
40. Gulyás, i.m. 411.l.
41. A Széchényi-országos Könyvtár osztályozási tervének részletezése. Bekötött kézirat. OSZKI. – A három példány közül az egyik tekinthető alappéldánynak, a másik kettő ennek másolata. Bizonyítják ezt egyes változtatások, kihuzások, amelyek csak az alappéldányban szerepelnek javításokként, a másik két példány már ezek tekintetbe vételével íródott. Így pl. a Chronica szak esetében, mely az alappéldány szerint "a rendezés 5ik havában töröltetett..." Szövegvariánsok, több kéz írásának nyoma az egyes példányokban felfedezhetők.
42. E felosztás megtalálható az Eötvös-féle leirat mellékletében, a nyomtatott szakbeosztás táblázatában is.
- 42/a A szakrepertóriumokban ma piros számmal vannak jelölve a rekatalógizálás után adott új raktári jelzetek. Mintegy 145 000 kötet még ma is rekatalógizálatlan, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy ennek az állománynak raktári (helyrajzi) katalógusaként ma is e szakrepertóriumok, betűrendes katalógusául a müncheni típusú eredeti címfelvételek szolgálnak. Raktári rendjük is természetesen a müncheni szakrendszerű felállítást követi. – A szakrepertóriumok 133. kötete a Balcanica-szak, ezt azonban csak e század elején állították fel.
43. Eötvös Lajos (1848–1872.márc. 6.) Az újságíró, politikus Eötvös Károly (1842–1916) öccse. Jogi és teológiai tanulmányokat folytat, könyvtárosi gyakorlatot szerez a Ráday könyvtárban, – 1869. júl. 1. a MNM Könyvtárban számfelveti irtóki állást kap, napidíjas minőségben. 1870. államsegéllyel a bécsi egyetemen tanul tovább, hogy könyvtárossá képezze ki magát. 1871. szept. 22. könyvtári segéd, 1872. márc. 6. elhunyt 24 évesen. Irodalomtörténeti és könyvészeti tárgyú cikkei jelentek meg. – Tipray Tivadar (1845 ? – 1880. dec. 11.) Történeti és irodalomtörténeti egyetemi tanulmányai után a MNM Könyvtárban 1869-től napidíjas; 1871. nov. könyvtári segéd; 1875. márc. 8. a nyugdíjazott Mátray helyettesítésére ideiglenes megbízást kap; 1875. máj. 6. segédőr. Tehetséges és igen szorgalmas könyvtáros és bibliográfus, a *Magyar Könyvszemle* irodalmi rovatának szerkesztője. Vö. *Magyar Könyvszemle*, 1880. 372–376. l. – Major Lajos (1836–1898. jún. 4.) Korábban napidíjas, majd 1872. máj. 16. könyvtári segéd, 1882. május 18. segédőr. A Magyar Történelmi Társulat tagja, cikke a *Magyar Könyvszemlében*.
44. Bassó Ármin (1834–1884. nov. 9.) egyetemi tanulmányai után 1871-től napidíjas a MNM Könyvtárban; 1874. jan. 1-től a Képviselőház első könyvtárnoka. Kivalóan képzett szakember, az Országgyűlési Könyvtárat szakszerűen rendezte és fejlesztette. Vö. Jónás Károly: *Az Országgyűlési Könyvtár megalapítása és első könyvtárnoka*. = *Könyvtáros*. 1982. l.sz. 39–41. l. – Likaveczi János csak igen rövid időt töltött az Akadémiai Könyvtárban, vö. Fráter Jánosné: *A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosai...* i.m. 113–114. l. – Pády Lajos (1826–1890. dec. 17.) Mint ügyvéd, 43 éves korában lett a MNM Könyvtárának napidíjasa 1869-ben. Nyolc évig dolgozott itt. 1876. szept. 11. napidíjas az Egyetemi Könyvtárban, ahol haláláig dolgozott, 1887. aug. 25-től mint negyedik könyvtári tiszt. Szorgalmas, pedáns könyvtáros. Vö. Dümmerth Dezső: *Kishivatalnokok az Egyetemi Könyvtár szolgálatában*. = *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei*. II. 1964. Bp. 135–159. l.
45. Vö. *Magyar Könyvszemle*, 1879. 112.l. és 1889. 363–364. l.
46. Supala Ferenc (? – 1875. márc. 26.) Jogász. 1866. márc. 15-től könyvtári segédőr. Eredeti munkaköre az ósnyomtatványok és az oklevelek feldolgozása és az olvasóterem felügyelete volt. Cikkei jelentek meg a Századokban.
- 46/a *Magyar Könyvszemle*, 1889. 367–368. l.
47. Décsy István (? – 1871. aug. 26.) könyvkötő. 1866. jún. 9-től mint kisegítő szolga volt alkalmazva. Feladata az olvasótermi kiszolgálás, takarítás és kézbesítés volt, szabad idejében külön díjazásért könyvkötői munkát végzett. 1869. márc. 1-től olvasdai irtók.

48. Ld. a 43. sz. jegyzetet.
49. OSZKI 1/1870
50. Mátray Gábor levele Gózon Imre ref. tanítónak. 1871. szept. 12. OSZKI 51/1871
51. "Pulszkynek kilátása van, miként a magyar nemzeti múzeum igazgatója leend." = *Fővárosi Lapok* 1865. 292. sz. dec. 21. 1159. l. "Megliehet, hogy a társulati elnök [Kisfaludy Társaság] csakugyan Pulszky Ferenc lesz, kit pedig inkább a pangó múzeum élére kellene emelni." = *Fővárosi Lapok* 1866. 264. sz. nov. 18. 1083. l.
52. Magyar Könyvszemle, 1889. 362. l. Barna Ferdinánd nyugalomba vonulásakor írt visszaemlékezés, a feltételezett szerző Csontos János.
53. Barna Ferdinánd: *Hazai könyvtáraink rendezéséről.* = *Magyar Könyvszemle.* 1883. 70. l. – Hegedüs Candid Lajos (1831–1883), jogi író, MTA lev. tagja. Hivatali pályáját 1851-ben a pesti bíróságon kezdte, majd Bécsben az Igazságügyi minisztériumban, később a magyar kancellárián működött. 1867-től a VKM osztálytanácsosa.
54. Pulszky Ferenc: *Hegedüs Kandid* (helyesen: *Candid*) *Lajos emlékezete.* = *Magyar Könyvszemle* 1883. 84–86. l. A további idézetek is innen.
55. Bereczky László: Barna Ferdinánd. (1825–1895). = *Könyvtáros.* 1957. 5. sz. 343–344. l. – -y -s: Barna Ferdinánd 1825–1895. = *Vasárnapi Újság.* 1895. 30. sz. júl. 28. 494–495. l. és ld. még az 52. sz. jegyzetet.
56. Eötvös József leirata, 1869. máj. 12. OSZKI 19/1869
57. OSZKI ad 19/1869
58. *Pesti Napló. Esti kiadás.* 1869. márc. 11. 21. Különlélek rovatában. – *Fővárosi Lapok.* 1869. 108. sz. máj. 13. 431. l.
59. *Fővárosi Lapok.* 1870. 125. sz. jún. 11. 537. l. A többi közlés helye: 1869. 158. sz. júl. 14. 631. l. – 236. sz. okt. 15. 943. l. – 253. sz. nov. 5. 1011. l. – 292. sz. dec. 22. 1182. l. – 1870. 78. sz. ápr. 14. 331. l. – *Pesti Napló. Esti kiadás.* 1869. márc. 23 – ápr. 16 – máj. 12. jún. 10. – Reggeli kiadás: júl. 14. – szept. 11. – okt. 15. – A sajtó átnézéséért itt mondok köszönetet Horváthné Szőnyi Évának és Juhászné Márton Rózsának.
60. VKM 10.012/1870. máj. 25. OSZKI 26/1870
61. VKM 7648/1870. jún. 3. OSZKI ad 26/1870
62. VKM 2534/1871. febr. 2. OSZKI 14/1871
63. OSZKI 24/1872
64. VKM 31.457/1873. nov. 16. OSZKI 116/1873
65. Jelentés a M.N. Múzeum Könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1874–6-ban. = *Magyar Könyvszemle* 1876. l. sz. 221–228. l. – Fraknói Vilmos (1843–1924. nov. 20.) történetíró, kanonok, c. püspök, az MTA tagja. 1875. ápr. 2. – 1879. nov. 1. között a MNM Könyvtárának vezetője, 1876–1879. között a *Magyar Könyvszemle* szerkesztője, 1897–1915. a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője. Vö. Galambos Ferenc: *Fraknói Vilmos.* 1843–1924. = *Könyvtáros.* 1977. 10. sz. 617–619. l. Somkuti Gabriella: *Fraknói Vilmos a Széchényi Könyvtár élén.* = *Könyvtáros.* 1991. 8. sz. 481–487. l. uő: 150 éve született Fraknói Vilmos. = *Eseménynaptár.* 1993. 1. sz. 35–37. l.
66. Barna Ferdinánd: *Hazai könyvtáraink rendezéséről.* = *Magyar Könyvszemle.* 1883. 74. l.
67. Jelentés a M. N. Múzeum Könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1878/9-ben. = *Magyar Könyvszemle.* 1879. 261. l.
68. Mátray Gábor levele Szász Károlyhoz. Pest, 1873. márc. 18. OSZK Kézirattár, Levelestár.
69. Ferenczyné Wendelin Lidia: *Az Országos Széchényi Könyvtár olvasószolgálatának története* 1802–1919. = *Az OSZK Évkönyve 1963–64.* Bp. 1966. 210–234. l. – Az itt közölt adatokat évi 278 napos nyitvatartásra számítottuk. Mátray Gábor egy 1871-es feljegyzésében napi 80–90 látogatót jelez, ami a forgalmasabb napokra reális érték.
70. Eötvös a levél másolatát elküldte a könyvtárnak. OSZKI 6/1869
71. 1871–1886 között a gyarapításra szánt évi dotáció 7500 Ft. volt. Vö. Szabadné Szegő Judit i.m. 134. és 155. l.
72. Fraknói Vilmos: *Horvát Árpád röpirata.* = *Magyar Könyvszemle.* 1876. 278. l.
73. *Fővárosi Lapok.* 1873. 274. sz. okt. 26. 1073. l.
74. Vértessy Miklós: *Szinnyei József és Horváth Árpád.* = *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. I.* 1962. Bp. 1962. 101. l. – Ld. még Szinnyei József: *Észrevételek könyvtárrendezés tervvázlatára.* = *Magyar Könyvszemle.* 1879. 305–313. l.
75. Ld. a 74. sz. jegyzetet.
76. Fraknói, i.m. 278. l.

77. Tóth András – Vétesy Miklós: *A Budapesti Egyetemi Könyvtár története. (1561–1944)* Bp. 1982. 280 l.
78. Kollányi Ferenc: *A nyomtatványok osztálya. = A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene.* Bp. 1902. 19.
79. Hellebrant Árpád: Kudora Károly: *Könyvtáratan.* Bp. 1893. (Ismertetés) = *Magyar Könyvszemle.* 1892/93. 348. l.
80. Sebestyén Gyula: A katalóguskészítés kérdéséhez. = *Magyar Könyvszemle.* 1895. 24. l.
81. Ferenczi Zoltán: Modern könyvtárak szervezéséről. = *Magyar Könyvszemle.* 1894. 234. l.
82. Schönherr Gyula: A berlini udvari könyvtár szakrendszere. = *Magyar Könyvszemle.* 1894. 58. l.
83. Szász Károly: Közkönyvtáraink s az egy országos könyvtár. Pest, 1871. 35. l.
84. Uo. 37. l.
85. Bényei József, i.m.
86. Jelentés a M.N. Múzeum Könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1874–6-ban. = *Magyar Könyvszemle.* 1876. 222. l.
87. Adalékok Szabó Károly "Régi Magyar Könyvtár-ához" a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárából. = *Magyar Könyvszemle.* 1879. 20. l.
88. Esztegar László: Az egyetemes repertórium. = *Magyar Könyvszemle.* 1896. 341–350. l. – Ld. még: Móra László: Aki a tizedes osztályozást elsőnek ismertette hazánkban. = *Könyvtáros.* 1979. 8. sz. 471. l. – Galambos Ferenc: *Esztegar László. 1870–1905.* = *Könyvtáros.* 1979. 4. sz. 233–234. l.
89. Csapódi Csaba: *A tizedesrendszer bevezetése a Széchényi Könyvtárban.* = *Az OSZK évkönyve 1967.* Bp. 1969. 278–282. l.
90. Barna Ferdinánd: *A Magyar Nemzeti Múzeum ...* 181. l.
91. Barna Ferdinánd: *Hazai könyvtáraink ...* 72. l.
92. Barna Ferdinánd: *A Magyar Nemzeti Múzeum ...* 132. l.
93. Barna Ferdinánd. = *Magyar Könyvszemle.* 1889. 362. l.
94. Eötvös József: *Kultúra és nevelés.* Bp. 1976. 163. l.

DIE NEUORGANISATION DER SZÉCHÉNYI-NATIONALBIBLIOTHEK 1867–1875 DIE EINFÜHRUNG DES MÜNCHINER FACHSYSTEMS

GABRIELLA SOMKUTI

Die 1802 gegründete ungarische Nationalbibliothek entstand aus der Privatsammlung des Stifters Graf Ferenc Széchényi. Diese bestand aus ungarischen Werken sowie solchen mit ungarischem Bezug und wurde später durch eine thematisch universale Buchschenkung Ferenc Széchényis ergänzt. Die in den Besitz der Nation übergegangene Bibliothek wurde in das ein paar Jahre später, 1808, gegründete Ungarische Nationalmuseum eingegliedert. Bis 1867 war der Bibliotheksbestand auf über 180 000 Einheiten angewachsen, davon waren ungefähr 130 000 Bücher. Die Sammlung wurde nicht in erster Linie durch die nur spärlich zugestellten Pflichtexemplare, sondern überwiegend durch Werke aus wertvollen Privatsammlungen, Nachlässen und durch Schenkungen erweitert. Das schier unüberwindbare Hindernis beim planmäßigen Ausbau des Bestandes und der Gestaltung einer modernen Bibliotheksstruktur war die eigentlich gänzlich fehlende finanzielle Absicherung. Die nationale Bibliothek des seiner staatlichen Eigenständigkeit beraubten Ungarns wurde aus spärlichen Stiftungsgeldern finanziert. Damit kann erklärt werden, wie die infolge des Ausgleiches 1867 aus der Taufe gehobene k.u.k.-Monarchie eine ungarische nationale Bibliothek erben konnte, deren Material überwiegend nicht aufgearbeitet, also unzugänglich war und deren Personal nicht einmal das Mindestmaß erreichte; in der Bibliothek wurden nämlich bis 1860 ein einziger Bibliothekar und ein Diener beschäftigt. Die Unterbringung der Bibliothek im Gebäude des 1846 erbauten Ungarischen Nationalmuseums entsprach dem Zweck, nur fehlte in den meisten Bibliothekssälen die Einrichtung, die Bücher lagen auf dem Boden.

Unter dem Druck der wissenschaftliche Öffentlichkeit begang das Kultusressort mit der Neugliederung und Nutzung der Bibliothek. Die Arbeiten leitete der als Schriftsteller, Politologe und Staatsmann gleichermaßen begnadete Bildungsminister József Eötvös (1813–1871). Er schuf die materiellen und personellen Bedingungen für die Neuorganisation und disponierte, daß die Bücher nach dem Vorbild der

Fachordnung der Königlichen Hof- und Staatsbibliothek, München, systematisiert werden. Um das zu bewerkstelligen, wurden ein Mitarbeiter der Bibliothek und einer des Ministeriums zur Studienreise nach München entsandt. Dem Minister selbst war die Münchner Bibliothek bestens bekannt, weil er dort in den Jahren der Emigration um 1850 oft gearbeitet hatte. In der Studie wird das bis dahin in der Széchényi Bibliothek angewandte Aufarbeitungssystem und die Fachordnung im Kontext der europäischen Bibliotheksordnungen detailliert behandelt. Es wird darauf hingewiesen, da in schier allen grossen wissenschaftlichen Bibliotheken die Notwendigkeit, Sammlungen aus unterschiedlichen Beständen auf der Grundlage wissenschaftlicher Prinzipien zu einer Einheit zu strukturieren, in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts erkannt und auf die Tagesordnung gesetzt wurde. Aus schon genannten Gründen konnte sich die Széchényi Bibliothek diese Aufgabe erst später vornehmen. Zwecks Information und Orientierung hatte sich die Bibliothek allerdings noch 1848 die Statuten der Königlichen Hof- und Staatsbibliothek, München, der Kaiserlichen Hofbibliothek, Wien und der Prager Universitätsbibliothek zustellen lassen und diese auch ins Ungarische übersetzt. Einzelne Teile dieser Regelungen waren bei der Arbeit schon genutzt, verwendet worden.

Der gesamte Bibliotheksbestand wurde 1869–1876 unter der Leitung des hervorragenden Linguisten und Bibliothekars Ferdinánd Barna (1825–1895) nach dem Münchner System aufgearbeitet. Im Ergebnis wurde die nach Fachkriterien geordnete einheitliche Sammlung im Lagerraum untergebracht. Diese Ordnung widerspiegelt sich im als Band angelegten Repertorium und dem alphabetischen, auch den strengsten Titelbeschreibungsgeboten gerechten Zettelkatalog. Das Münchner Fachsystem wurde allerdings nicht mechanisch übertragen. Die Zahl der Fachbereiche wurde den lokalen Anforderungen entsprechend gesenkt; um das Hungarika-Profil der Bibliothek zu betonen, wurden die spezifischen Hungarika-Fachbereiche, in erster Linie hinsichtlich der historischen Werke festgelegt. Auch dabei war das "Bavarica"-Fachgebiet der Münchner Bibliothek richtungsweisend.

Abschließend mißt der Verfasser die Restrukturierung der Bibliothek an den Ansprüchen der Zeit. Er stellt fest, da der nach Fachbereichen geordnete Bestand dem allgemein gebilligten Bild einer Bibliothek entsprach, die Neuorganisation den Prinzipien und der Praxis der Bibliothekskunde der Zeit gerecht wurde. Es wird aber auch darauf aufmerksam gemacht, da im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts auch schon die Signale der Krise dieser Ordnung nach Fachbereichen beobachtet werden konnten. Dazu trug noch bei, daß zu Beginn des 19. Jahrhunderts erarbeitete Münchner System den Ansprüchen der fachwissenschaftlichen Information kaum noch gerecht werden konnte. Negativ schlug zu Buche, daß diese Ordnung verhältnismäßig viel Platz benötigte und das Signaturwerk zu kompliziert war. Nicht beachtet worden war ausserdem das Prinzip der Provenienz. So konnten die alten grossen Privatsammlungen nicht als Einheit erhalten bleiben, weil das nur in einem nach Numerus currens eingerichteten Lager möglich gewesen wäre. Letztendlich war nicht beachtet worden, dass die Münchner Bibliothek eine den Bezug ihrer Materialien universal angelegte Sammlung war, während sich die Széchényi Bibliothek in erster Linie auf Materialien mit nationalem Charakter konzentrierte und die Werke universalen Wertes einen geringeren Anteil darstellten.

Trotzdem darf die Neustrukturierung der Bibliothek positiv beurteilt werden, weil ein unordentlicher grosser Buchbestand binnen verhältnismässig kurzer Zeit zu einer nach fachlichen Kriterien geordneten, brauchbaren Sammlung zusammengefügt wurde. Damit hatte die Széchényi Bibliothek ihren Rückstand aufgearbeitet und war zu einer modern strukturierten Institution europäischen Standards geworden.